

Mısırlı Mütefekkir Ahmed Emîn'in Hadis Anlayışının Tespiti ve Değerlendirilmesi*

Betül Öz

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Bursa/Türkiye
ozbetul@uludag.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0001-7739-9732>

Öz: Batı kültürünün etkilerinin hissedildiği bir ortamda hayatını geçiren Ahmed Emîn küçük yaşlardan itibaren ilme ilgi duymuştur. Bu vesileyle yaşamının ilerleyen dönemlerinde hem öğrenci hem öğretici olarak yaptığı araştırmalar neticesinde ardında önemli ilmî eserler bırakmıştır. Medeniyet tarihçisi olarak tanınmasının yanı sıra o, edebî kişiliği ile de bilinmektedir. Yaptığı çalışmaların en zengini olan İslâm tarihi ve medeniyeti üzerine kaleme aldığı *Fecru'l-İslâm*, *Duħa'l-İslâm* ve *Zuhru'l-İslâm* adlı eserlerinde İslâmî ilimler hakkında geniş bilgilere yer vermiştir. Bu eserler İslâm tarihi konularında başvuru kaynağı olmasının yanı sıra, diğer ilimler hakkında da bilgiler içermesi bakımından önemli bir seri olarak bilinmektedir. Bahsi geçen eserlerin hadis ilmine dair bölümlerinde temel hadis bilgileri, hadis tarihi, hadis uydurmacılığı ve hadis tenkidi konularına detaylı bir şekilde yer verilmiş ve bazı tenkitlerde bulunulmuştur. Bu çalışmada Ahmed Emîn'in hadis ilmine dair verdiği bilgiler değerlendirilerek yer yer kendisine tenkitlerde bulunulmakta ve eleştirdiği bazı hususlara da izahlar getirilmektedir. Netice itibarıyla bu tenkitler incelendiğinde yazarın bazı müsteşriklerin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Tenkidi, Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Müsteşrik.

Geliş Tarihi | Received Date: 23.11.2021

Kabul Tarihi | Accepted Date: 14.04.2022

Araştırma Makalesi | Research Article

Atıf | Citation: Öz, Betül. "Mısırlı Mütefekkir Ahmed Emîn'in (öl. 1954) Hadis Anlayışının Tespiti ve Değerlendirilmesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 265-299.
<https://doi.org/10.51447/uluifd.1027588>

* Bu çalışma Prof. Dr. Hüseyin Kahraman danışmanlığında 15.05.2018 tarihinde sunduğumuz *Ahmed Emîn'in Hadis'e Bakışı* başlıklı yüksek lisans tezi (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018) esas alınarak hazırlanmıştır. | This article is extracted from my master thesis entitled *Ahmad Amin's View on the Ḥadith* (Bursa: Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Master Thesis, 2018).

Determination and Evaluation of the Ḥadīth Understanding of the Egyptian Thinker Aḥmad Amīn

Abstract: Aḥmad Amīn, lived in an environment where the effects of Western culture were felt, was interested in science from an early age. For this reason, in his later years as both a student and a teacher he left important works behind as a result of his researches. He is known as a historian of civilization but is also known for his literary personality. In his most voluminous works called *Fajr al Islām*, *Duḥā al Islām* and *Zuhr al Islām*, which he wrote on Islamic history and civilization he gave broad information about Islamic sciences. These works are known to be an important series as they contain information about other sciences as well as being a reference source on Islamic history. In the sections of the mentioned works on the science of ḥadīth, basic ḥadīth information, history of ḥadīth, fabrication of ḥadīth and criticism of ḥadīth are mentioned in detail and some criticisms are made. In the present study, the Aḥmad Amīn's understanding of the science of ḥadīth is mentioned, however he has been occasionally criticized and some of the issues he criticized are explained. As a result, when these criticisms are examined, it is understood that the author was under the influence of the some orientalists.

Keywords: Ḥadīth, Criticisms of Ḥadīth, Aḥmad Amīn, *Fajr al Islām*, Orientalist.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Giriş

Ahmed Emîn (1886-1954) Fransız ve İngiliz işgalinin etkilerinin sürdüğü bir ortamda Kahire'de doğmuş,¹ tüm hayatını burada geçirerek yine Kahire'de vefat etmiştir.² Küçük yaşlarda hafızlığını tamamlayan³ Emîn, babasının da desteğiyle çocukluktan itibaren iyi bir eğitimden geçmiştir.⁴ Ezher'den mezun olduktan sonra bir süre öğretmenlik,⁵ Medresetü'l-kadâi'-ş-şer'î'yi bitirdikten sonra ise kadılık yapmıştır. İleriki yaşlarında üniversite hocalığı ve dekanlık görevlerinde de bulunmuştur.⁶ Kendisinin anlattığına göre öğrencilik zamanlarında farklı üniversitelerden gelen müsteşriklerin konferanslarına katılmaya özen göstermiş,⁷ görev yaptığı üniversitede müsteşrik dostlarıyla çalışma alanlarıyla ilgili bilgi alış-verişinde bulunmuş ve onlardan araştırma tekniklerinin inceliklerini öğrenmeye çalışmıştır. Öğrendiklerini uygulamak üzere iki yıl süren bir çalışmanın neticesinde *Fecru'l-İslâm* adlı eserini 1928 yılında tamamlamış, bu eseri beğenen dostlarının teşvikiyle yaklaşık iki yılda da

¹ Nevin Karabela, "Hayâtî Adlı Eserine Göre Ahmed Emin", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/11 (2003), 125-138.

² Ahmed Emîn, *Ḥayâtî* (Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1950), 151.

³ Emîn, *Ḥayâtî*, 49.

⁴ Emîn, *Ḥayâtî*, 67.

⁵ Emîn, *Ḥayâtî*, 70.

⁶ Emîn, *Ḥayâtî*, 85-86, 124-126, 140, 208, 279.

⁷ Emîn, *Ḥayâtî*, 99-100.

Đuħa'l-İslâm'ı yazmıştır.⁸ Dekanlık görevini yerine getirdiği dönemde yazmaya ara veren Emîn, bu görevinden istifa ettikten sonra, daha önce çalışmalarına başladığı *Zuħru'l-İslâm* isimli eserini tamamlamıştır.⁹ Genellikle bu eserleriyle tanınan Emîn'in edebiyata olan ilgisi ise çeşitli dergilerdeki makaleleriyle kendini göstermiştir.¹⁰

Emîn Mısır'daki farklı görevlerinin yanısıra bazı araştırmalar yapmak ve çeşitli konferanslara katılmak üzere yurtdışında da bulunmuştur. Bunlardan bir kısmı kendisinin sunum yaptığı, bir kısmı ise oryantalistleri dinlemek üzere katıldığı konferanslardır.¹¹ Onun bu toplantılara katılması, müsteşriklerin fikirlerini ve araştırmalarını yakından takip ettiğini göstermektedir.

Ahmed Emîn'in hayatında ve düşünce yapısının gelişmesinde asistanlığını yaptığı hocası Âtîf Berakât'in¹² (öl. 1925) ve kendisinden hem İngilizce'yi hem de İngiliz kültürünü öğrendiği Miss Power'ın (öl. ?) büyük etkisi vardır.¹³ Bunun yanı sıra o, eserlerini okumuş olduğu Carlo Afonso Nallino¹⁴ (öl. 1938), Carl Brockelmann¹⁵ (öl. 1956) ve Ignaz Goldziher'den¹⁶ (öl. 1921) de büyük oranda etkilenmiştir.

⁸ Emîn, *Ĥayâtî*, 211-216.

⁹ Emîn, *Ĥayâtî*, 280-282.

¹⁰ Emîn'in hayatı ve edebî yönü ile ilgili hem ülkemizde hem de Batı dünyasında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bir kısmı şöyledir: Kenneth Cragg, "Then and Now in Egypt: The Reflections of Ahmad Amin, 1886-1954", *Middle East Journal* 9/1 (1955), 28-40; A. Mahmud Husain Mazyad, *Ahmad Amin (Cairo 1886-1954) Advocate of Social and Literary Reform in Egypt* (Leiden: Brill, 1963); Nevin Karabela, "Ahmed Emin'in Mektuplarındaki Önemli Temalar", *Şarkiyat Mecmuası* 13/2 (2008), 57-71.

¹¹ Emîn'in yurtdışı seyahatlerinden ilki 1928 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne araştırmacı olarak geldiği İstanbul'a olmuştur. Emîn İstanbul'da yaklaşık iki ay kalmış, bu süre zarfında önemli isimlerle tanışma fırsatı da bulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Emîn, *Ĥayâtî*, 217-267; H. İbrahim Kaçar, "Mısırlı Fikir Adamı Ahmed Emin'e Göre 1928 İstanbul'u", *İstanbul Araştırmaları* 2 (1997), 173-187; Hüseyin Yazıcı, "Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emîn'in (1878-1954) İstanbul Anıları", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2001), 16-29.

¹² Âtîf Berakât Ahmed Emîn'in Medresetü'l-kadâ'dan ahlak dersi hocasıdır. Emîn, *Ĥayâtî*, 119-121, 204-206.

¹³ Miss Power Ahmed Emîn'in Berlitz Dil Okulu'nda birlikte pek çok İngilizce eser okuduğu ve bu sayede İngiliz kültürünü yakından tanıdığını ifade ettiği İngilizce öğretmenidir. Detaylı bilgi için bk. Emîn, *Ĥayâtî*, 151.

¹⁴ Mahmud H. Şakiroğlu, "Nallino", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006) 12/349. Emîn, Nallino'nun *Arap Astronomi Tarihi* eserini okuyarak büyük şarkiyatçıların araştırma yöntemlerini öğrendiğini belirtmiştir. Emîn, *Ĥayâtî*, 138-140.

¹⁵ Ahmed Emîn müsteşriklerden özellikle Brockelmann'dan Batı düşünce ve tenkit metodu hususunda etkilenerek bu yöntemi eserlerine uygulamıştır. bk. Hulusi Kılıç, "Ahmed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989) 2/63.

¹⁶ Ahmed Emîn'in hadis anlayışına bakıldığında onun Goldziher'in hadis ile ilgili çalışmalarından etkilendiği görülür. Fuad Sezgin, özellikle *Đuħa'l-İslâm*'da Goldziher'in görüşlerine aynıyle yer verdiğini söylemiştir. bk. M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 80.

Fecru'l-İslâm serisi ismiyle bilinen ve daha ziyade İslâm tarihi ve medeniyetini konu ettiği eserlerinde hadis ilmine özel bölümler ayıran Emîn, bu kısımlarda konu ile ilgili bilgiler verip bazı tenkitlerde bulunmuştur. Onun tenkitlerinin, ilk dönemlerden itibaren muhaddisler tarafından tartışılmakta olan hadis tarihi ve usûlünün temel meseleleriyle ilgili olduğu görülür. Bu hususlar hakkında hadis alimleri tarafından muhaliflerine, Kur'ân ayetleri, hadisler, sahâbeden itibaren ulemanın uygulamaları ve kısmen akıl üzerinden cevaplar verilmiş, reddiyeler yazılmıştır. Emîn'in itirazlarının da söz konusu tenkitlerle kısmi benzerlikler taşıdığı görülür. Örneğin İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vilü muhtelifi'l-ḥadîs*'inde birbiriyle tearuz eden hadislerin arasını bulmak¹⁷ veya Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) *Takyidü'l-'ilm*'inde hadislerin yazıya geçirilme süreciyle ilgili itirazlara cevap olmak üzere pek çok bilgiye yer verilmiştir.¹⁸ Son dönemde Muhammed Tefkî Sıdkî (öl. 1920), Mahmud Ebû Reyve (öl. 1970), Seyyid Sâlih Ebû Bekir (öl. ?) gibi ilim adamlarının, kaleme aldıkları çalışmalarda, hadis ilminin çeşitli yönlerine dair itirazları bir arada sundukları görülür. Bu çalışmada ele aldığımız Mısırlı mütefekkir Ahmed Emîn de bunlardan biridir. İfade etmek gerekir ki bahsi geçen çalışmalarda yer alan konular ve bunlara yöneltilen itirazların birçoğu birbirinin neredeyse tekrarı mahiyetindedir. Buna bağlı olarak farklı ilim adamlarının verdikleri cevaplarda da hem konu çeşitliliği hem de yaklaşım açısından benzerlikler ve tekrar mahiyetinde bilgiler göze çarpar. Bu isimlere cevap verenler bağlamında başta Mustafa es-Sibâî (öl. 1964) olmak üzere Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (öl. 1966), Muhammed Abdürrezzâk Hamza (öl. 1972), Ebû Abdullah Hammûd et-Tüveycirî (öl. 1992), Muhammed Mustafa el-A'zamî (öl. 2017), Muhammed Acâc el-Hatîb (öl. 2021), Muhammed Ebû Şehbe gibi isimler örnek gösterilebilir.¹⁹ Hadis ve hadisçilere yöneltilen itirazların ayrıca lisansüstü tez seviyesinde ele alınıp tanıtılması ve yerine göre tenkit edilmesi de hadis alanına katkı açısından oldukça memnuniyet vericidir.²⁰ Bu münekkit isimlerden her birini ve çalışmalarını

¹⁷ bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-ḥadîs*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1393/1972), 99.

¹⁸ bk. Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-'ilm*, thk. Yusuf el-İş (Beyrut: Dâru İhyâ'î's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974), 82.

¹⁹ Bahsi geçen çalışmalar şunlardır; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtühâ fi't-teşri'i'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1396/1976); Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, *el-Envârü'l-kâşife limâ fi Kitâbi Eḍvâ' 'ale's-sünneti'l-Muḥammediyye mine'z-zelel ve't-tadlîl ve'l-mücâzeffe* (Beyrut: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1378); Muhammed Abdürrezzâk Hamza, *Zulümâtü Ebî Reyve emâne Eḍvâ'î's-sünneti'l-Muḥammediyye* (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1378/1918); Abdullah b. Hammûd b. Abdurrahman et-Tüveycirî, *er-Reddül-kavim 'ale'l-mücrimi'l-eşim* (Riyad: Metâbi'u Bahri'l-Ulûm, 1403/1982); Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimizin Hadislerinin Tedvin Tarihi*, çev. Hulusi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993); Muhammed Acâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvin* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1988); Muhammed Ebû Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikin ve'l-küttâbi'l-mu'âşirin*, nşr. Ebû Huzeyfe Şerif Hicâzî (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1409/1989).

²⁰ Bu çerçevede bk. Halil İbrahim Yıldız, "Muhammed Tefkî Sıdkî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı" (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

tanıtıp değerlendiren müstakil çalışmaların bulunduğu da işaret etmek gerekir.²¹ Ahmed Emîn'in farklı konulara dair düşünceleri hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da²² hadise dair görüş ve tenkitlerini tanıtıp değerlendiren bir yazı, görebildiğimiz kadarıyla, kaleme alınmamıştır. Makalede Emîn'in *Fecru'l-İslâm* serisi ismiyle bilinen eserlerinde hadise dair görüşleri, kendisinin zikrettiği başlıklar altında ele alınarak değerlendirilecektir. Bu bağlamda şunu ifade etmek gerekir ki söz konusu değerlendirmeler klasik dönemden başlayıp zamanımıza kadar geçen süreçte hadisi ve hadisçileri savunmak için ortaya konmuş diğer çalışmalarla paralellik taşıyacaktı. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere yöneltilen itirazlar yeni ve orijinal değildir. Böyle olunca bu itirazlara verilecek cevabın da daha öncekilerle benzerlik hatta aynılık taşıması kaçınılmaz olacaktır. Bu makalede yeri geldikçe ve meseleyi somutlaştırmak adına dipnotlarda bazı çalışmalara atıf yapılmaya çalışılacaktır.

1. Temel Hadis Meselelerine Dair Görüşleri

Ahmed Emîn'in eserlerindeki hadislerle ilgili görüşleri incelendiğinde hadisin temel meseleleri hakkında genelde muhaddislerle aynı düşündüğü söylenebilir. Ancak bazı noktalarda farklı görüşte olduğunu gösteren ifadelerine de rastlanmaktadır. O, muhaddisler gibi hadisi Hz. Peygamber'e *izafe edilen söz, fiil ve takrirler* olarak tanımlasa da sahabe ve tabiine ait haberlerin de hadise dahil olduğunu ifade eder.²³ Zira muhaddislerin geniş hadis tanımında Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri, ahlakı ve yaratılışı ile ilgili özelliklerinin yanı sıra sahabenin söz, fiil ve takrirleri ile tabiinin söz ve fiilleri de yer alır.²⁴

Hadislerin Hz. Peygamber zamanında yazılıp yazılmadığı tartışmalarına Emîn de katılmıştır. Resûlullah zamanında hadislerin yazıldığı ileri sürenlerin delillerine

²¹ Makalenin hacmini dikkate alarak burada sadece Ebû Reyve ve *Advâ 'alâ's-Sünneti'n-nebeviyye* isimli eseri hakkında yazılan makalelere işaretlemek istiyoruz: Mehmet Emin Özafşar - Mehmet Görmez, "Ebu Reyve ve Kitabı Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5/1 (1991), 63-72; Zekeriya Güler, "Ebû Reyve'nin 'Advâ Ale's-Sünne en-Nebeviyye Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 4 (1991), 187-201; Bayram Kanarya, "Ebû Reyve'nin Bazı Temel Hadis Meseleleri ile İlgili İddialarına İbn Yahya'nın Verdiği Cevaplar", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)* 8/16 (2016), 150-171, Hüseyin Akyüz, "Ebu Reyve'nin Tevessül Hadisi Konusundaki Görüşlerinin Tahlihi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011), 35-72.

²² Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Hacı Yılmaz, "Bir Reformist Olarak Ahmed Emin'in Edebiyatla İlgili Görüşleri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 27/2 (2008), 33-48; Adnan Demircan, "Ahmed Emin (Hayatı, Eserleri ve Bazı Görüşleri)", *Doğu Araştırmaları: Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi = A Journal of Oriental Studies* 1/1 (2008), 99-114; Hacı Yılmaz "Reformist Olarak Ahmed Emin'in Toplum ile İlgili Görüşleri" *Ekev Akademi Dergisi* 40 (2009), 337-348; Süleyman Çam, "Ahmed Emîn b. İbrahim et-Tabbâh'ın *Fecru'l-İslâm* Eseri Bağlamında Mezheplere İlişkin Görüşleri", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2020), 268-286.

²³ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1969), 208.

²⁴ Nureddin İtr, *Menhecü'n-nağd fi 'ulûmi'l-hadis* (Dımeşk: Dârü'l-Fikr, 1997), 27.

yer verse de²⁵ Emîn aynı kanaatte değildir; ona göre bu dönem rivayet tamamen şifahidir.²⁶ Hâlbuki muhaddisler hadislerin sahabe döneminden itibaren yazıya geçirildiğini ispat etmeye çalışmış, hatta bu konuya dair müstakil eserler bile kaleme almışlardır.²⁷

Emîn hadislerin mana ile rivayetini kabul eder. Buna örnek olarak Resûlullah'ın bir nikah akdinde *nikahlanmak* (تزوج) olarak ifade ettiği sözün yerine başka rivayetlerde *tezvîc*, *temlik*, *imlâk*, *inkâh* kelimelerinin kullanılmasını verir.²⁸ Ona göre hadis rivayetinde bu tip kelime değişikliklerinin sebebi sahabenin ilk anda hadislerin lafzını değil manasını ezberlemiş olmaları ve ihtiyaç anında muhtevayı rivayet etmeleridir.²⁹ Emîn'in mana ile rivayet konusundaki ifadeleri genel anlamda muhaddislerin görüşleriyle benzerlik içerir.³⁰

Ahmed Emîn, münekkitlerin çoğunun sahabenin tamamını âdil sayıp onları tenkit etme yoluna gitmediklerini söylemekte fakat bunu yanlış bulmaktadır. Nitekim ona göre sahabeden bir kısmının³¹ Ebû Hüreyre (öl. 58/678) ve Fâtıma bnt. Kays (öl.

²⁵ Delillerle ilgili detaylı bilgi için bk. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 208-209.

²⁶ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 208-209.

²⁷ Bu çalışmalar hadislerin sahabe döneminde ve hatta Hz. Peygamber'in sağlığında yazıya geçirildiğine dair rivayetlere işaretlerle başlar ve ilerleyen dönemlerdeki duruma değinilir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takvîdül-İlm* adlı eseri tamamen hadislerin yazımı meselesine tahsis edilmiştir. Muhammed Mustafa el-A'zamî de Türkçe'ye Hulusi Yavuz tarafından "İlk Devir Hadis Edebiyatı" ismiyle tercüme edilen *Studies in Early Hadith Literature with A Critical Edition of Some Early Texts* isimli çalışmasında aynı konuyu işlemektedir.

²⁸ Hadisin değişik rivayetleri için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1426/1999) "Nikâh", 15, 32, 35, 37, 40, 44, 49, 50; "Feḍâ'ilu'l-Ḳur'ân", 21, 22; "Libâs", 49; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ* (Beyrut: Dâru Kurtuba, 1430/2009) "Nikâh", 2547; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Salih b. Abdülazîz Âlü's-Şeyh (Riyad: Dârü's-Selâm, 1420/1999), "Nikâh", 31; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ* (*es-Sünen*), thk. Salih b. Abdülazîz Âlü's-Şeyh (Riyad: Dârü's-Selâm, 1420/1999), "Nikâh", 23; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Ebû Tâhir Zübeyr Ali Zâî (Riyad: Dârü's-Selâm, 1430/2009) "Nikâh", 1, 41, 62, 69; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvî'nin İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhamed Fuad Abdülbâki (Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), "Nikâh", 17. "Mevhûbe Hadisi" ismiyle bilinen bu hadisin tahrir ve tenkidi hususunda bk. Hüseyin Kahrman, "Fıkḥî Hadislerin Değerlendirilmesi ve Rivâyet Değeri Bağlamında "Mevhûbe Hadisi"nin Tahrir ve Tenkidi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 167-182.

²⁹ Ahmed Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954), 2/133-134.

³⁰ Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Manayla Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1996), 279-314.

³¹ Özellikle İbn Abbâs ve Hz. Aişe'nin diğer sahabilere yaptıkları tenkitlerden bahsetmiştir. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 216.

54/674 [?] gibi bazı sahabilerin rivayetlerini yalanlamaları, hadis rivayetinde bulunan bazı kişilere yemin ettirip şahit getirmelerini istemeleri,³² onların birbirlerini itham ettiklerini göstermektedir.³³ Emîn, alimlerin çok az bir kısmının ve özellikle Gazzâlî (öl. 505/1111) gibi müteahhir dönem ulemasının diğer raviler gibi sahabilerin de *kizb* açısından değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinde olduklarını iddia ederek Gazzâlî'nin bu husustaki görüşlerine yer verir.³⁴

Emîn'in sahabilerle ilgili bu iddialarına pek çok açıdan itiraz edilebilir. Öncelikle ifade edilmesi gerekir ki Hz. Peygamber ile birlikte ilk dönemde yaşadıkları sıkıntılar ve İslâm'ın yayılması için gösterdikleri gayretleri sebebiyle sahabe, pek çok ayet ve hadiste övülmüştür.³⁵ Sahabenin birbirlerini itham ettikleri iddiaları karşısında ise akla ilk gelen Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711) "Biz birbirimizi yalanlamazdık."³⁶ sözü olmalıdır. Nitekim o dönemde "الكذب" yani *yalan* kelimesi genellikle *hata* manasında kullanılmaktadır.³⁷ Böyle olunca sahabilerin birbirlerine itirazını da adalet açısından değil, rivayetlerin daha iyi anlaşılması için yapılan zabt tenkidi olarak değerlendirmek gerekir. Zira onlardan hiçbiri bu eleştirileri yaparken birbirlerine karşı haddi aşmamış, birbirlerini hadis uydurmakla asla itham etmemişlerdir. Üstelik bu tavırlarıyla, hadislerin araştırılması ve doğruluğunun tespiti konusunda sonraki nesillere örnek olmuşlardır. Sahabenin bu tutumu onların ilmî ciddiyetini, ihlasını, hakka

³² Rivayetler hususunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer şahit istemiş, Hz. Ali ise yemin ettirmiştir. İlgili rivayetler için bk. Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985), "Ferâ'îd", 4; "İsti'zân", 3; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût - İbrâhim ez-Zeybek (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999), 1/2.

³³ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 216.

³⁴ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 217; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ fi 'ilmi'l-uşûl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413) 1/130.

³⁵ Mesela "Muhammed, Allah'ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkârcılara karşı sert, birbirlerine karşı ise merhametlidirler. Onları rûkûa varırken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk dilerken görürsün." (el-Fetih 48/29) ayeti bunlardan biridir. el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110; el-Enfâl 8/64; el-Fetih 48/18, 29; et-Tevbe 9/100; el-Hasr 59/8-9 gibi ayetlerde de aynı yaklaşım vardır. Sahabeyi Allah Resûlü de övmüştür. Mesela "Ümmetimin en hayırlısı içinde bulunduğum nesildir. (Bu konuda) sonra onları takip edenler, sonra da onların takipçileri gelir." hadisi (Buhârî, "Şehâdât", 9; Müslim, "Feğâ'ilu's-Şahâbe", 210; Tirmizî, "Fiten", 45) bunlardan biridir. Sahabenin övüldüğü diğer bazı hadisler için bk. Buhârî, "Feğâ'ilu's-Şahâbe", 5; Müslim, "Feğâ'ilu's-Şahâbe", 211-212; Tirmizî, "Menâkıb", 58.

³⁶ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 1/246.

³⁷ Ebû'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi Şerhi Şaħiħi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960), 1/178, 427; Ebû Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünne*, 113; Bünyamin Erul, "Sahabe Döneminde "Tekzib" Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti: Rivayetlerdeki Tekzib İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 455-489.

ulaşmadaki gayretlerini ve Resûlullah'ın hadislerine verdikleri değeri göstermektedir.³⁸ Bazı sahabilerin diğerlerine yemin ettirmesi veya şahit istemesi de insanların hadis rivayetinde dikkatli olmaları için yapılan bir uyarı olarak algılanabilir. Diğer taraftan onun Gazzâlî'yi sahabenin tenkit edilebilirliğini savunan alimlerden biri gibi göstermesi de eleştiriye açıktır. Zira Gazzâlî'nin Emîn'in de yer verdiği görüşlerine bakıldığında, sahabenin adaleti konusunda selef alimleriyle aynı düşündüğü görülür.³⁹

Sahabilerin hadis rivayetinde farklı sayıda nakilde bulduklarını belirten Emîn muksirûndan sadece isim olarak ya da kısaca bahsetmesine rağmen Hz. Aişe (öl. 58/678) ve Ebû Hüreyre'ye (öl. 58/678) detaylı bir şekilde yer vermiştir.⁴⁰ Ona göre bu iki sahabinin çok hadis rivayet etmelerinin sebebi; Hz. Aişe'nin Resûlullah'ın yanbaşında bulunması, Ebû Hüreyre'nin ise geç Müslüman olmasına rağmen hayatını Resûlullah'ın yanında geçirmeye adanmasından dolayı ondan çok hadis işitmeleridir.⁴¹

Rivayetlere eleştirel yaklaşımına rağmen Emîn hadisin, Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâm'ın ikinci kaynağı olarak büyük değere sahip olduğunu belirtir. Ona göre Kitâb'ın mücmel, mutlak ve umum bildiren ayetleri Resûlullah'ın söz ve fiilleriyle tebyîn, takyîd ve tahsîs edilmiştir. Buna içkinin haram kılındığı ayeti örnek veren Emîn, burada geçen *hamr* kelimesinden ne kastedildiğini, miktarını ve buna benzer ayrıntıları Resûlullah'ın açıkladığını zikreder.⁴² Nitekim muhaddisler de hadisin Kur'ân karşısındaki konumunu benzer görüşlerle ifade etmişlerdir.⁴³

2. Hadis Uydurmacılığı

Ahmed Emîn eserlerinde hadis uydurmacılığı meselesinin üzerinde durmuş, tarihçesi ve sebepleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Emîn'in hadis uydurmacılığına sevk eden amiller bağlamında işaret ettiği hususlar büyük ölçüde muhaddislerin görüşleriyle uyumludur.⁴⁴ Fakat farklı düşünceye sahip olduğu noktalar da vardır ki bunlar tenkide açıktır.

Emîn'e göre hadis uydurmacılığının en temel sebebi, Kur'ân-ı Kerim'in aksine rivayetlerin ilk asırda tedvin edilmeyip şifahi olarak hafızadan nakledilmesidir. O, hadis uydurma faaliyetlerinin daha Resûlullah döneminde başladığını düşünmektedir.

³⁸ Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ*, 266. Benzer tenkitler için bk. Muallimî, *el-Envârü'l-kâşife*, 277; Tüveycirî, *er-Reddül-kavîm*, 1/280-284.

³⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/130.

⁴⁰ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 218-220.

⁴¹ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 218.

⁴² Detaylı bilgi için bk. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 208.

⁴³ Bekir Kuzudışlı, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019), 26.

⁴⁴ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 27.

“Kim benim adıma yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁴⁵ (من كذب (علي فليتبوأ مقعده من النار) hadisini Resûlullah'ın kendisine nispet edilen bir söz üzerine söylediği görüşündedir.⁴⁶ Emîn'e göre Allah Resûlü'nün vefatından sonra haberin doğruluğunu tespit etmenin zorlaşması sebebiyle hadis uydurmak daha da kolay hale gelmiştir. Bu hususta o, İbn Abbâs'ın “Biz Resûlullah'tan hadis rivayet ederdik. Zira ona nispetle yalan söylenmiyordu. Ne zaman ki insanlar hırçın deveye de uysal deveye de binmeye başlayınca (yani iyi-kötü demeyerek her mesleğe girmeye başlayınca), biz de ondan hadis rivayet etmekten vazgeçtik.”⁴⁷ şeklindeki sözünü delil getirir.⁴⁸

Müellifin bu iddialarına çeşitli açılardan cevap verilebilir. Öncelikle bir konunun, kendisi hakkında varit olmuş bir hadise binaen tarihlendirilmesi her zaman doğru sonucu vermeyebilir. Eğer bu iddia doğru olsaydı mütevatir olarak nakledilen söz konusu hadisin sebep-i vürûdunun da tevatür yoluyla aktarılması beklenirdi. Hâlbuki hadisin ne *Kütüb-i sitte*'de ne de diğer kaynaklarda yer alan rivayetlerinde böyle somut bir *hadis uydurma eylemine* işaret vardır. Aksine Resûlullah bu rivayeti kendisinin vefatından sonra hadislerin nakledilmesini emrettiği esnada söylemiştir. Buna göre Resûlullah'ın İslâm'ın yayılacağını ve farklı milletlerden insanların bu yeni dine gireceklerini bildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple ashabını hadis rivayeti sırasında dikkatli olmaları ve kendisine yalan bir sözü isnad etmekten kaçınmaları konusunda açık bir dille uyarmıştır. Nitekim Resûlullah'ın nübüvvet ve risaletine şahitlik eden ashab sonraki nesillere onun hadislerini aktarmışlardır.⁴⁹ Dolayısıyla bu verilere dayanarak hadis uydurma faaliyetinin Resûlullah zamanında başladığını söylemek oldukça zordur. Alimlerin çoğunluğuna göre hadis uydurma faaliyetleri Hz. Osman'ın (öl. 35/656) şehit edilmesi ve devamında meydana gelen olaylar sonucunda ortaya çıkan gruplar tarafından başlatılmıştır.⁵⁰

Diğer taraftan öyle anlaşılıyor ki Ahmed Emîn, İbn Abbâs rivayetini zikretmek suretiyle kendi içinde çelişkiye düştüğünü de fark etmemiştir.⁵¹ Zira İbn Abbâs Hz. Peygamber dönemi de dâhil olmak üzere belli bir süreçte *ona nispetle yalan söylenmediğini* ifade etmektedir.⁵²

⁴⁵ Buhârî, “İlim”, 38. Bu rivayet ve hadis uydurmacılığının peygamber döneminde başladığına dair iddialar için bk. Emin Aşıkutlu, “Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (2005), 5-26.

⁴⁶ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 210-211.

⁴⁷ Müslim, *Muḥaddime*, 7.

⁴⁸ Delil olarak gösterdiği diğer rivayetlere bk. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 211.

⁴⁹ Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtühâ*, 238-239. Benzer tenkitler için bk. Abdürrezzâk Hamza, *Zulümâtü Ebî Reyve*, 56-57.

⁵⁰ İ. Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları 2013), 133.

⁵¹ Delil olarak gösterdiği diğer rivayetlere bk. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 211.

⁵² Müslim, *Muḥaddime*, 7.

Özellikle Resûlullah'ın vefatından sonra başlayan iç karışıklıklar bazı bidat görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve bunlar Resûlullah adına hadis uydurma eylemini yaygınlaştırmıştır. Fakat Emîn'in İslâm alimlerinin hadisleri korumak için gösterdikleri çabayı göz ardı ettiği görülmektedir. Zira İslâm alimleri ilk dönemlerden itibaren hadislerin isnadlarını sormaya başlayarak Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri korumaya almışlardır.⁵³

Hadis uydurmacılığı konusunda bahsi geçen verilere istinat eden bazı ilim adamları Emîn'i, müsteşriklerden etkilenerek onların görüşlerini gizli bir şekilde yayan ve bu yöntem ile sünnet hakkında şüphe uyandırıp dine büyük zarar veren grup içinde zikretmiştir.⁵⁴ Nitekim hadis uydurmacılığının başlangıcı ve devamındaki bazı olayları değerlendirirken onun Goldziher'den etkilendiği açık bir şekilde görülmektedir.⁵⁵ Fakat her ne kadar oryantalistlerden aldığı bazı düşünceleri fark etmeden sünnete zarar vermiş olsa da bu, kasıtlı bir şekilde hadisler hakkında insanların zihninde şüphe uyandırmaya çalıştığı manasına gelmemektedir.

İnsanları hadis uydurmaya sevk eden amillere yer veren Emîn; ilk olarak sünnetin delil olma değerinden bahseder. Zira ona göre hadis uydurmanın sebeplerinden biri de Müslümanların hadise ve sünnete yükledikleri değerdir. Sünnetin Kur'ân-ı Kerim'den sonraki kaynak değeri, bazılarını görüşlerini delillendirmek için hadis uydurmaya sevk etmiştir. Neticede birtakım içtihatların yanı sıra farklı kültürlerle ait hikmetli sözler ve mev'ize-i hasene kabilinden ifadeler de insanlar tarafından kabul görmesi için hadis kisvesine büründürülmüştür.⁵⁶ Ona göre mesela içtihatla elde edilen bir hüküm sırf bu sebeple kabul görmeyebilir. Ama hadis formunda nakledilirse halkın rağbetini çekecektir. Fakat unutulmamalıdır ki hiçbir müçtehit ayet ve hadislere dayanmadan hüküm çıkartmaya çalışmaz. Ayrıca ilim adamları bu iki temel delilin yanı sıra sahabe kavli ve icma delillerini de sık kullanmışlardır. Bunlarla da net bir hükme varamadıkları takdirde kıyas ve istihsan gibi akli muhakeme yollarına başvurmuşlardır. Bu sebeple icma veya kıyas ile verilen bir hükmün muhataba kabul ettirilmesi için hadis kisvesine büründürülmesine gerek de duyulmamıştır.⁵⁷

Ahmed Emîn, Hulefâ-yi Râşidîn ve sonrasında ortaya çıkan bazı siyasi çekişmeler sebebiyle de hadis uydurulduğunu ifade eder. Bu görüşünü desteklemek üzere ise İbn Ebi'l-Hadîd'in (öl. 656/1258) *Şerhu Nehci'l-belâğa* isimli eserinden nakil olarak Şîîler'in Hz. Ali (öl. 40/661); Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) taraftarlarının da onun faziletlerine dair hadis uydurduklarını belirten sözlerini nakleder.⁵⁸

⁵³ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 89.

⁵⁴ Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtühâ*, 239.

⁵⁵ Karşılaştıma için bk. Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. C. R. Barber - S. M. Stern (Chicago: Aldine - Atherton, 1971), 2/127.

⁵⁶ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 214-215.

⁵⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülberr en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fadlihî ve mâ yenbağî fi rivâyetihî ve hamlihî* (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân - Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 2/59.

⁵⁸ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, çev. Ahmed Serdaroglu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 313.

Fıkhi ve kelami ihtilafların da hadis uydurmaya sevk ettiğini ifade eden Emîn, farklı mezheplere mensup kişilerin kendi görüşlerini desteklemek üzere hadis uydurduğu şeklindeki geleneksel iddiayı tekrarlar ve bu bağlamda hiçbir kaynağa işaret etmeksizin Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) *alimlerin zikrettiği hadisler içerisinde sahihlerin çok az olduğu* yönündeki kanaatine yer verir. Ayrıca kendi görüşünü desteklemek üzere İbn Haldûn'un (öl. 808/1406) da Ebû Hanîfe'nin ravinin kendi davranışlarıyla çelişen hadislerini zayıf kabul ettiği ve sahih olduğuna hükmettiği hadislerin sayısını ise 17 olarak verdiğini belirtir.⁵⁹

Tarihî verilere bakıldığında Emîn'in fıkhi ve kelami ihtilaflar sebebiyle hadis uydurulduğu yönündeki tespitlerinin belli oranda haklı olduğu söylenebilir. Ancak onun bu bahiste Ebû Hanîfe ile ilgili İbn Haldûn'a atıf yaptığı hususlar Emîn'in tenkit edilmesine neden olmuştur. Zira mezhebe vücut verecek kadar geniş bir alanda görüş beyan etmiş olan İmâm-ı Âzam'ın binlerce meseleyi bu denli az hadisle çözüme kavuşturduğunu öne sürmek akla pek uygun değildir.⁶⁰ Başta Ebû Yusuf (öl. 182/798) ile İmam Muhammed (öl. 189/805) olmak üzere Ebû Hanîfe'nin takipçileri tarafından yazılan eserlerde kullanılan hadis sayısı da yine Emîn'in iddialarıyla çelişir durumdadır. Buna ilave olarak onun, İbn Haldûn'un Ebû Hanîfe hakkındaki sözünü tahrif ettiğini düşünenler de olmuştur. Nitekim İbn Haldûn bu sözü ile aslında ravinin kendi naklettiği hadisin aksine bir davranışta veya fetvada bulunması halinde haberi vâhidle amel edilip edilemeyeceği hususunu kastetmiştir.⁶¹

Emîn'in belirttiğine göre bazı insanlar idarecilerin iltifatına mazhar olabileceği çabasıyla da hadis uydurmuşlardır. Ayrıca hem Emevîler hem de Abbâsîler, kendilerini ve hatta önemli gördükleri Şam ve Bağdat gibi bazı şehirleri övüp rakiplerini küçük düşürecek hadisler uydurmaktan geri duramamışlardır.⁶² Emîn işte bu noktada hadişçiler hakkında önemli bir ithamda bulunarak *muhaddislerin söz konusu çekişmeler esnasında belli bir tarafı tutmaları sebebiyle uydurma faaliyetleri karşısında çok da bir şey yapmadıklarını* iddia etmiştir.⁶³

Emîn'in özellikle Emevîler ve Abbâsîler arasındaki husumetin hadis uydurmacılığına hız verdiği yönündeki düşüncesi her ne kadar doğru olsa da bu ortamı tavsif ederken hadişçilerle ilgili dile getirdiği iddianın kabulü mümkün görünmemektedir. Elbette şahsi çıkar sağlamak düşüncesiyle yöneticilerin talep veya yaşayışlarına uygun sözler uydurup hadis diye takdim ederek onlara yaranmak isteyenlerin tarihin

⁵⁹ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 214. İbn Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş (Şam: Dârü'l-Belhî, 1425/2004) 2/183.

⁶⁰ Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtihâ*, 257-258; Muallimî, *el-Envârü'l-kâşife*, 51. İbn Haldûn'un Ebû Hanîfe'nin sadece 17 hadisi sahih kabul ettiği yönündeki iddiası için bk. Yavuz Köktaş, "İbn Haldun'un *Mukaddime* Adlı Eserinde Hadis İlimleri ve Hadis-Sosyoloji İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 311.

⁶¹ Detaylı bilgi için bk. Ebû Şehbe, *Difâc 'ani's-sünne*, 270.

⁶² Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/124-126.

⁶³ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 214.

belli dönemlerinde var olmuştur. Ancak bu kimselerin *muhaddis* vasfıyla anılmasının doğru olamayacağı da ortadadır.⁶⁴ Zira gerçek muhaddisler hadislerle alakalı her konuda fikirlerini açıkça belirttikleri gibi uydurma faaliyetleri karşısında da ellerinden geleni yapmışlardır. Nitekim *cerh-ta'cdil* ve *sened* tenkidleriyle ilgili prensiplerin büyük çoğunluğu uydurma faaliyetlerine karşı alınan tedbirlere işaret etmektedir.

Bazı şehirleri öven hadislerin herhangi bir ayırım yapılmaksızın toptan uydurma olarak nitelendirilmesi de eleştiriye açık bir durumdur. Otoritesi ümmet içinde genel kabul görmüş ve kaleme alındığı günden itibaren detaylı araştırmalara tabi tutulmuş *Şahîh-i Buḥârî*'de Mekke-Medine başta olmak üzere Yemen ve Şam'ın da aralarında bulunduğu pek çok bölgenin fazileti ile ilgili sahih hadisler mevcuttur. Kaldı ki Resûlullah'ın Müslümanlar için kıymetli olan veya önemli olayların meydana geldiği bazı şehirleri methetmesi aklen de doğal karşılanmak durumundadır. Zira önemli veya kutsal şehir algısı diğer dinler için de geçerlidir. Dolayısıyla bir konu hakkında uydurma bazı rivayetlerin bulunması o husustaki tüm nakillerin böyle olduğunu göstermez.⁶⁵ Bu, genellemeci bir yaklaşım olup bir metot hatasıdır.

Hadis uydurmanın son sebebi olarak terḡîb ve terhîb amacına da işaret eden Emîn, bu yöneme başvuranlardan bir kısmının helali haram, haramı helal yapmıyacak şekilde hadis uydurmayı mübah gördüklerini vurgular.⁶⁶ Diğer bir kısmının ise iyi niyetli olmalarından dolayı kendilerine nakledilen tüm rivayetleri sahih kabul edip başkalarına rivayet ettiklerini söyler.⁶⁷ Ona göre bu husus, hicri ikinci sırada daha çok kıssaların hadislerle karıştırılması şeklinde ortaya çıkmıştır.⁶⁸

Her ne kadar tuhaf gözükse de emir bi'l-ma'ruf nehiy 'ani'l-münker kabilinden hadis uydurulmuş olması tarihî bir vakıdır. İslâm'a en çok zarar veren grup da bu düşünce ile hadis uyduranlar olmuştur.⁶⁹ Ancak Emîn'in iyi niyetli olmak suretiyle her duyduklarını hadis diye rivayet eden bir gruptan bahsederek bu kişilere örnek olarak Abdullah b. Mübârek'i (öl. 181/797) vermesi oldukça ilginçtir. Emîn Abdullah b. Mübârek'in güvenilir olmasına rağmen hadis rivayet ehliyetine sahip olmayan kimselerden nakilde bulunduğunu, diğer insanların da ona güvenerek rivayetlerini sağlam kabul etiklerini iddia etmiştir.⁷⁰ Emîn'in bu görüşü gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü İbn Mübârek rical tenkidine verilen önemin yüksek olduğu bir çağda yaşamış-

⁶⁴ Hadis uyduranların muhaddisler olmadığına dair detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966), 1/37; Çakan, *Hadis Usulü*, 136.

⁶⁵ Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ*, 255-257. Benzer tenkitler için bk. Tüveyciri, *er-Reddü'l-ḳavîm*, 1/201-209.

⁶⁶ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 214.

⁶⁷ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 212.

⁶⁸ Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm*, 2/126-127.

⁶⁹ Çakan, *Hadis Usulü*, 135.

⁷⁰ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 212.

tür ve dahası bizzat kendisi cerh-ta'dîl konusunda görüşlerine başvurulmuş imamlardan biridir.⁷¹ Eğer İbn Mübârek'in rivayetleri Emîn'in öne sürdüğü gibi sorgulanmıyorsa bile bu, muhaddislerin ona duyduğu güvenle ilgilidir. Yani *hadisin sorgulanmaması* rivayeti nakleden değil tahammül eden için bir tenkit sebebi olarak da değerlendirilebilir. Fakat başta Buhârî ve Müslim olmak üzere hadis ilminin en meşhur isimlerinin ondan rivayette buldukları görülür. Buna göre Abdullah b. Mübârek'e yapılan itham dolaylı olarak ondan hadis nakleden meşhur muhaddislerin de hedef alındığını gösterir.

Esasen Emîn'in Abdullah b. Mübârek hakkındaki bu görüşü nakil hatasından kaynaklanıyor görünmektedir. Zira o, Müslim'in *Şahîh*'inde zikrettiği; "Doğru sözlüdür fakat olur olmaz kişilerden hadis alır." ifadesini, Abdullah b. Mübârek'ten bahsediliyor gibi anlamış ve böyle göstermiştir.⁷² Ancak bu sözün geçtiği yere bakıldığında ifadenin; "Süfyân'ın naklettiğine göre İbn Mübârek şöyle demiştir: Bakiyye, doğru sözlüdür fakat olur olmaz kişilerden hadis alır."⁷³ (عَنْ سُفْيَانَ عَنْ ابْنِ الْمُبَارَكِ قَالَ بَقِيَّةٌ صَدَّقُوا اللِّسَانَ) şeklinde olduğu görülür. Dolayısıyla Emîn, Abdullah b. Mübârek'in yaptığı bir tenkidi, sanki onun hakkında söylenmiş gibi vermiştir.⁷⁴ Bu durum, araştırmaları esnasında Emîn'in dikkat eksikliği olduğuna işaret etmektedir.

Emîn diğer din mensuplarının kendi dinî inançları doğrultusunda bazı meseleleri hadis uydurma yoluyla İslâm'a dâhil ettiklerini ifade ederek bu hususu da hadis uydurma faaliyetlerinin bir çeşidi olarak görür. Görüşlerini dile getirdiği bölümde Goldziher ve Guillaume'in görüşlerine yer vermesi⁷⁵ bu müsteşriklerden etkilendiğini göstermektedir.⁷⁶ Ancak muhaddisler müsteşriklerden asırlar önce diğer din mensuplarının hadislere ilavelerde buldukları iddialarını zaten belirtmişlerdir. Nitekim Süyûtî (ö. 911/1505) uydurma haberlerin çoğunda olduğu gibi uyduran kişinin bu sözü hukemâ, zahidler veya İsrailiyata isnat ettiklerini ifade etmiştir.⁷⁷ Fakat Emîn'in İslâm alimlerinin bu husustaki çalışmalarından bahsetmeksizin oryantalistlerin görüşleriyle konuyu açıklamayı tercih ettiği görülmektedir.

Emîn uydurma hadislerin sayısı hususunda, bu tür hadislerin çokluğuna Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) tefsir hadisleriyle ilgili *hiçbiri sahih değildir*⁷⁸ sözünün yeterli

⁷¹ Abdullah b. Mübârek'in güvenilirliği hakkında bk. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezki-retü'l-huffâz* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/201.

⁷² Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 212.

⁷³ Müslim, Muqaddime, 19.

⁷⁴ Detaylı bilgi için bk. Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ*, 249-253.

⁷⁵ Emîn, *Đuha'l-İslâm*, 2/129.

⁷⁶ bk. Goldziher, *Muslim Studies*, 149, 346-347; Alfred Guillaume, *The Traditions of Islam* (Salem - New Hampshire: Ayer Company Publishers INC, 1987), 132-133.

⁷⁷ Detaylı bilgi için bk. Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebü Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ahmed Ömer Hâşim (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 2006), 143; Ebü Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünne*, 253-254.

⁷⁸ Sözün aslı için bk. Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk.

olacağı kanaatindedir. O, bu görüşe tefsir kitaplarında binlerce uydurma hadis olduğu düşüncesinden yola çıkarak ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Buhârî'nin *Şahîh*'ini 600 bin hadis içinden, mükerrerler çıkarıldığında 4 bin rivayeti seçerek oluşturmasının da bu görüşünü desteklediğini ifade eder.⁷⁹

Uydurma hadislerin çokluğunu kabul etmekle birlikte Emîn'in Ahmed b. Hanbel'in tefsir kitaplarında yer alan rivayetlerle ilgili sözünü eksik aktardığını belirtmek gerekir. Sözün aslı "*Üç şeyin [kitabın] aslı yoktur: el-Meğâzî, el-Melâhim, et-Tefsîr.*"⁸⁰ şeklindedir. Burada yine Emîn'in dikkat eksikliğinden kaynaklanan bir hata olduğu görülmektedir. Ahmed b. Hanbel tefsir hadislerinin uydurma olduğunu değil, bu üç ilme has kitapların sahih olmadığını ifade etmek istemiştir. Ayrıca İbn Hanbel kendi hadis eserinde tefsirle ilgili pek çok rivayete yer vermiştir. Bu husustaki tüm rivayetlerin uydurma olduğu düşüncesinde olsa bu rivayetleri eserine almaması beklenirdi. Bunun yanı sıra Buhârî'nin, *Şahîh*'indeki hadisleri 600 bin rivayet içinden seçmesini uydurma hadislerin sayısının çokluğuna delil olarak göstermesi de yersizdir. Nitekim bu sayı Buhârî'nin kendi döneminde halk arasında farklı varyantları bilinen hadislerin sayısıdır. Buhârî'nin bu hadisler içerisinden ihtisâr veya taktîc yaparak 4 bin rivayeti seçip eserine alması da geri kalanların uydurma olduğu anlamına gelmez.⁸¹ Emîn'in Buhârî ile ilgili verdiği bu örnekte oryantalistlerden etkilendiğini açıklar. Zira ilk oryantalistler de Buhârî'nin 600 bin rivayetten 4 binini güvenilir olarak seçmesini uydurmalarla ilişkilendirmişlerdir.⁸²

Emîn'e göre muhaddislerden bir kısmının hadislerin sahihini sakiminden ayırt edecek vasıfların belirlenmesi, tenkit kurallarının tespit edilmesi gibi konularda yaşadıkları zorluk da temelde hadis uydurmacılığı ile ilgilidir. Ona göre hadis uydurma faaliyetinin hadislerin sayısına yansımaları piramit şeklindedir. Piramidin üst kısmı Hz. Peygamber dönemindeki hadisleri gösterirken, genişleyen alt kısmı ise sonraki yıllara tekabül eder. Emîn'in düşüncesine göre ileriki yıllarda hadislerin ilk muhatabı olan sahabelerin vefat etmesi neticesinde rivayet sayısının gittikçe azalması gerektiğinden bu piramidin tam tersi olması gerekir. Her ne kadar Abbâsîler döneminde rihlelerin artması yoluyla rivayetlerin farklı coğrafyalara ulaşip sayılarının artabileceği fikrinden bahsetse de hadislerin sayısının zaman geçtikçe artmasını sadece hadis uydurmacılığı ile izah etmektedir.⁸³

Ahmed Emîn'in bu ifadeleri onun müsteşriklerden etkilendiğinin bir başka göstergesidir. Nitekim Goldziher de sahabe döneminde hadislerin sayısının daha az olup

Dâiretü'l-Ma'rifeti'n-Nizâmîyye (Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, 1406/1986), 1/12.

⁷⁹ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 211-212.

⁸⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/12.

⁸¹ Detaylı bilgi için bk. Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtihâ*, 244-246; Mustafa Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 53.

⁸² Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 22.

⁸³ Emîn, *Đuha'l-İslâm*, 2/128-129.

sonraki dönemlerde artmasını hadis uydurma faaliyeti ile ilişkilendirmiştir.⁸⁴ Görüşleri incelendiğinde Schacht'ın da hadislerin giderek çoğalması hususunda benzer bir düşüncede olduğu görülür.⁸⁵ Bu yanlış anlamının temel sebebi olarak sözü edilen rakamların delaleti hakkında bilgi sahibi olmamaları gösterilebilir. Zira zikredilen rakamlar metinlerle değil senedlerle ilgilidir.⁸⁶ Muhaddislerin bir hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespitinde metni değil de isnadı esas almaları, her isnadın farklı bir hadis gibi değerlendirilmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla sonraki asırlara doğru rivayetlerin tarikleri çoğaldıkça hadis sayıları da artmıştır.⁸⁷

3. Hadis Tedvini ve Sonuçları

Ahmed Emîn eserlerinde hadis tedvinini asırlara ayırarak genişçe ele almıştır. Onun hicri dördüncü asra kadar hadislerin yazılması ve bir araya getirilmesi yönünde yapılan çalışmalardan detaylı bir şekilde bahsetmesi konuya verdiği önemi göstermektedir.

Emîn'e göre hicri birinci asırda halifelerden hiçbiri hadislerin tedvini ile ilgili resmî bir çaba göstermemiştir. Kur'ân-ı Kerim'in cem edilip tek nüsha haline getirilerek farklı beldelere gönderildiği dönemde hadislerle ilgili bu yönde bir çalışma yapılmadığını ifade etmiştir.⁸⁸ Ancak tahmin edileceği üzere bu dönemde İslâm coğrafyasının dört bir yanına dağılan sahabilerin hepsine ulaşmış Resûlullah'tan naklettikleri rivayetleri bir araya getirmek son derece zordur. Emîn tüm bu zorluklara rağmen sahabenin önde gelenlerinin hadisleri bir araya getirmesi ve oluşturulan bir nüsha dışında kalan rivayetlerin naklini yasaklaması gerektiği fikrini savunmuştur. Bu eleştirileriyle birlikte o, hadislerin tedvini için Hz. Ömer'in girişimde bulunmayı düşündüğünü ancak Kur'ân-ı Kerim'le karışır korkusu sebebiyle bu fikrinden vazgeçtiğine de işaret etmiştir.⁸⁹

Hız. Ömer'in hadis tedvini teşebbüsünden bahsetmesine rağmen Emîn'in, bazı sahabilerin bu konudaki şahsi çabalarını görmezden gelmesi dikkat çekmektedir. Zira o dönemde sahabilerin bir kısmı kendilerine ait hadis sahîfeleri oluşturarak tedvin konusunda bir girişimde bulunmuşlardır. Bu çabanın her ne kadar genel ve geniş

⁸⁴ Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 158-160.

⁸⁵ Joseph Schacht, "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi", çev. İshak Emin Aktepe, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 142-144.

⁸⁶ Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, 58.

⁸⁷ Ahmet Yücel, *Hadis Kaynaklarının Güvenilirliği Hakkında Oryantalist İddialar ve Eleştirisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 172. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Karataş, "Hadis Sayım Metodlarının Hadislerin Sayımına Etkisi", *İLAM Araştırma Dergisi* 3/2 (1998), 51-72.

⁸⁸ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 221.

⁸⁹ Detaylı bilgi için bk. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 221. Hız. Ömer'in hadisleri tedvin etmeyi düşünmesi ile ilgili haberlerin tahlil ve tenkidi konusunda bk. Hüseyin Kahraman - Mutlu Gül "Hız. Ebû Bekir ve Hız. 'Umer'in Hadis Tedvinine Bakışları İle İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2015), 137-156.

çaplı bir tedvin çalışması olduğu söylenemese de örnek teşkil etmesi açısından bir başlangıç olduğu açıktır.⁹⁰

Hicri birinci asrın sonuna doğru halife Ömer b. Abdülazîz'in (öl. 101/720) hadislerin tedvini ile ilgili emrinin uygulanıp uygulanmadığı konusunda günümüze gelen net bir bilginin olmadığını ifade eden Emîn, ilgili rivayette sadece halifenin emrine işaret edildiğini, sonucundan bahsedilmediğini belirtir.⁹¹ Netice itibarıyla Ahmed Emîn hadis tedvin faaliyetinin hicri birinci asırda hiçbir surette başlamadığı, bu süre içerisinde rivayetlerin hafızadan ve şifahi olarak nakledildiği, varsa yazarların da bunu kendileri için yaptığı kanaatinde olup bu konu ile ilgili çalışmaların hicri ikinci asra kaldığı görüşündedir.

Emîn'in tedvin faaliyeti konusunda İbn Şihâb ez-Zühri'den (öl. 124/742) hiç bahsetmediği ve onun ortaya koyduğu meşhur gayreti göz ardı ettiği açıkça görülmektedir. Nitekim Zühri, ilim tahsil etmeye başladığı küçük yaşlardan itibaren Resûlullah ve ashabından gelen rivayetleri yazarak ezberlemeyi ihmal etmemiş önemli bir alimdir. Bunun yanı sıra o, tedvinle ilgili bu denli geniş çalışması nedeniyle muhaddisler tarafından *ilk müdevvin* vasfı ile anılır. Ömer b. Abdülazîz'in konu ile ilgili emri, Zühri'nin yıllardır şahsi olarak yürüttüğü tedvin faaliyetine resmîyet kazandırmıştır.⁹² Bu veriler neticesinde hadis tedvin faaliyetinin Emîn'in söylediğinin aksine hicri birinci asrın son döneminde başladığı ifade edilebilir.

Hicri ikinci asırda ilmin bütün dallarında önemli gelişmelerin meydana geldiğini belirten Emîn hadiste de ciddi çalışmaların başladığını ifade etmektedir. Ona göre Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr (öl. 158/775) tedvin meselesini resmî olarak ele almış,⁹³ bu hususta görevlendirilmek istenen İmam Mâlik (öl. 179/795) ise teklifi kabul etmemiştir. Bunun yanı sıra Emîn, hemen hemen aynı tarihlerde çeşitli şehirlerde farklı alimler tarafından tedvin faaliyetlerine başlandığını da belirtmiştir.⁹⁴ Bu noktada Emîn, İbn Hacer'in "Hadisleri ilk tedvin eden Rebî' b. Subayh (öl. 160/776) ile Sa'îd b. Ebî Arûbe'dir (öl. 56/773)."⁹⁵ şeklinde *Şahîh-i Buhârî* şerhinde belirttiği görüşüne yer vermektedir. Emîn'e göre hadislerin tedvini hususunda bu isimlerden sonra sırayı İmam Mâlik, Buhârî ve Müslim gibi büyük muhaddisler almıştır.⁹⁶

Ahmed Emîn, hicri ikinci asırda tedvin edilen eserlerden yalnızca İmam Mâlik'in *Muvaţta'*ının günümüze kadar geldiğini ileri sürmenin yanında bu eserin hadislerden

⁹⁰ Detaylı bilgi için bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41-67.

⁹¹ Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/106-107. Ömer b. Abdülazîz'in tedvin emri ile ilgili rivayet için bk. Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvaţta'*, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî rivayeti, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Kahire: el-Meclisü'l-Â'lâ li'ş-Şü'ûni'l-İslâmiyye, 1414/1994), "Siyer", 935.

⁹² Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 200-204.

⁹³ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Hacer Şahin, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Halife Mansûr'un Tedvin Emri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁹⁴ İsimler ve detaylı bilgi için bk. Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/107.

⁹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/6.

⁹⁶ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 222.

hüküm çıkartmak suretiyle teşrie hizmet gayesi taşıdığını vurgulamıştır. Ona göre rivayetleri tedvin eden alimlerin çoğu kıyasa büyük önem veren Iraklı fakihlere karşı hadisin üstünlüğünü savunan ehl-i hadisin fıkıhçılarıdır. Bu hadisçiler bilhassa haber-i vâhidin kıyasla çelişmesi durumunda hüküm koyma yetkisini tereddütsüz olarak hadise vermiş ve bu yöntemi bir fıkıh sistemi haline getirmeye çabalamışlardır.⁹⁷

Emîn'in bu görüşü rivayet ile teşri arasındaki ilişkiye yaklaşımının olumlu olduğunu gösterebileceği gibi o dönemde yaşayan alimlerin bu yöndeki kabulüne işarette bulunmaktan da ibaret olabilir. Esasen Emîn'in ifadeleri ile Goldziher'in konu hakkında ileri sürdüğü ispatı güç iddialar arasında önemli benzerlikler vardır. Zira Goldziher'e göre muhaddislerin tasnif ettiği musannef türü eserler ashab-ı hadîs ile ashab-ı re'y arasındaki çatışmaların bir neticesidir. Bu eserlerde muhaddisler, fakihlerin yaklaşımına uygun bir şekilde, rivayetleri konularına göre ayırmak durumunda kalmışlardır.⁹⁸

Hadislerin tedvini esnasında farklı metotlar uygulandığına değinen Emîn, *müsned* türünden de bahsederek bu şekilde kaleme alınan en meşhur eserin Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *Müsned*'i olduğunu da belirtmiştir. Bu türün tasnif edildiği dönemde hadisler fıkhıtan bağımsız olarak ele alınmaya başlanmıştır. Zira Resûlullah'ın hadisleri hem sahabenin sözlerinden hem de tabiunun fetvalarından ayrıştırılmış durumdadır. Ancak bu eserlerde Emîn'e göre hadisler uydurma olup olmadığına bakılmadan rivayet edilmiştir. Bu sebeple o, sahih olan rivayetlerle olmayanları bir arada veren bu tür kitapların hüküm konusunda kullanılmaması gerektiği fikrini ileri sürmektedir.⁹⁹

Ahmed Emîn hicri üçüncü asırda hadis tedvin faaliyetinin yaygın bir hâle geldiğini belirtir. Bu dönemde yapılan en önemli işin hadislerin sahihinin zayıfından ayrılması ve raviler hakkında lehte veya aleyhte hükümler verilmesi olduğuna işaret eder. Ona göre üçüncü asrın bir diğer önemi, daha sonra *Kütüb-i sitte* ismiyle anılacak meşhur hadis kaynaklarının bu dönemde yazılmalarıdır. Gelecek asırlarda yazılan şerh, cem', ihtisar türü kitapların önemli bir kısmının bu eserlere dayanmaları da onların hadis tarihine ve literatürüne etkisini göstermektedir.¹⁰⁰

Hadislerin tedvin sürecini değerlendiren Emîn temel bazı hadis kaynaklarının içeriği ve özelliklerinden bahsetmeyi de ihmal etmemiştir. O, tüm hadis eserleri içerisinde Buhârî ve Müslim'in *Şahîh*'lerinin hadis alimleri tarafından ilk sıraya koyulduğunu açıkça söyler. Bu önemli iki eserle birlikte Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini de zikrederek kitaplar hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁰¹

Ahmed Emîn, Buhârî'nin kendisinden önceki hadis alimlerinden farklı yönlerine

⁹⁷ Detaylı bilgi için bk. Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/107-108.

⁹⁸ Goldziher, *Muslim Studies*, 215-216; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 81.

⁹⁹ Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/107-109.

¹⁰⁰ Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/109.

¹⁰¹ Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/109-110.

dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda rihlelere önem vererek tek bir rivayet için bile uzun yolculuklar yaptığundan, hadislerin sadece sahihlerini toplayan ilk muhaddis olduğundan, sahih rivayet hususundaki şartlarından ve *el-Câmi‘u ş-şahîh*’inden detaylı bir şekilde bahseder. Emîn Buhârî’nin *Şahîh*’inin hadisler konusunda en sahih kitap olarak kabul edilmesinin, onun eleştirilemeyeceği manasına gelmediğini ifade eder. Kendisi de eserin tertibi ve başlıklarının rivayetlerle ilişkisi, taktîc usûlü ve bazı rivayetleri ile ilgili birtakım tenkitlerde bulunur. Bununla birlikte sika olmayan ravileri olduğunu da iddia eder.¹⁰² Buhârî’nin kendi koyduğu şartları eserinde tam manasıyla yerine getiremediğini düşünen Emîn’in bu ifadesi klasik kaynaklarda konuyla ilgili bilgileri göremediğini akla getirmektedir. Nitekim İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de detaylı bir şekilde Buhârî’nin hangi sebep ve şartlarla böyle rivayetlere yer verdiğini açıklamıştır.¹⁰³

Emîn Buhârî’nin sahih hadisleri belirleme ve bir araya getirme hususundaki çabaları sebebiyle onu hem takdir etmiş hem de şahsı ve eseri hakkında bazı tenkitlerde bulunmuştur. Hadis ve hadisçilerle ilgili düşünceleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, onun Buhârî’nin *Şahîh*’inin kabul edildiği gibi çok sağlam bir eser olmadığını ispat etmeye çalıştığı düşünülebilir. Nitekim metin tenkidi ile ilgili kısımda Buhârî’nin pek çok rivayetine eleştirilerde bulunmuştur.¹⁰⁴

Müslim’in *Şahîh*’i hakkında bilgi veren Emîn, cumhur tarafından derece bakımından *Şahîh-i Buhârî*’nin *Şahîh-i Müslim*’e tercih edilmesinin sebeplerinden ve Mağribliler gibi bazı alimlerin ise ikinci eseri öne geçirdiklerinden bahsetmeyi de ihmal etmemiştir.¹⁰⁵ Emîn’in detaylı bir şekilde yer verdiği son eser Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’idir.¹⁰⁶ *Şahîh*’ayn’dan sonra bu eseri zikretmesi yüksek ihtimalle kendi asrında önemli görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Ahmed Emîn, hicri dördüncü asra gelindiğinde *Şahîh*’ayn ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i başta olmak üzere hadisleri bir araya getiren eserler sayesinde rivayet sayısının 60 bine ulaştığını ifade eder. Ona göre hadis sayısının giderek artmasının iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi; hadis uydurma faaliyetlerinin çoğalması ve itikadi mezhep imamlarının görüşlerinin *hadis* olarak nakledilmeye başlanması; diğeri de hadis alimlerinin rivayetlerin toplanması hususundaki gayretleridir.¹⁰⁷

Emîn tüm zorluklara rağmen hadis tedvin ve tenkidinde büyük gayret gösteren muhaddislerin hicri dördüncü asırdaki çabasından övgü ile bahseder. Ancak genel olarak akla değil de nakle dayanmada aşırıya gittiklerini de söylemeden geçmez. Ona göre akli önceleyen Mu‘tezile’nin ortadan kaybolmasıyla muhaddisler bu yaklaşımları neticesinde toplumda ilmin sadece nakilden ibaret olduğu fikrini hakim görüş

¹⁰² Detaylı bilgi için bk. Emîn, *Đuħa’l-İslâm*, 2/114-115.

¹⁰³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/7; Muallimî, *el-Envârü’l-kâşife*, 259-260.

¹⁰⁴ bk. Emîn, *Fecru’l-İslâm*, 118.

¹⁰⁵ Emîn, *Đuħa’l-İslâm*, 2/119-121.

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için bk. Emîn, *Đuħa’l-İslâm*, 2/121-123.

¹⁰⁷ Ahmed Emîn, *Zuhru’l-İslâm* (Kahire: Şeriketi Nevâbihi’l-Fikr, 1430/2009), 2/45.

kılmaya çalışmışlardır. Bu tavır ilim dünyasında yeniliklerin önünü kapatmıştır. Hem halk hem de yöneticiler üzerinde büyük etkileri olan muhaddislerin kendi yöntemleri dışına çıkanları isyan etme ile suçlayarak *zındık* ilan etmeleri de bu olumsuz gi-dişe katkıda bulunmuştur.¹⁰⁸

4. Hadis Tenkidi

Ahmed Emîn, hadis uydurma faaliyetlerinin artmasıyla muhaddisler tarafından rivayetlerin sahihini sakiminden ayırmak üzere çeşitli yollara başvurularak tenkit çalışmalarının başlatıldığını ifade eder.¹⁰⁹ Ancak onun sistematik anlamda hadis tenkidi için özellikle üçüncü asra işaret ettiği görülmektedir. Emîn'e göre alimler hadis tenkidini genel itibarıyla ikiye ayırmışlardır. Bunlardan ilki rical ve senedlerin sıhhatiyle ilgilenen sened tenkidi, diğeri de hadisin mana ve muhtevasının sahih olup olmadığı ile alakadar olan metin tenkididir.¹¹⁰

4.1. Sened Tenkidi

Ahmed Emîn muhaddislerin sened tenkidi uygulamalarını farklı yönlerden eleştirmiş ve bazı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre tarih boyunca hadis alimleri rivayet tenkidinin dâhilî kısmından ziyade haricî olanıyla yani sened ve ravilerle ilgilenmiş, bunun neticesinde de hadisleri sahih, hasen, zayıf veya mevzû gibi kısımlara ayırmışlardır.¹¹¹

Emîn'in muhaddislerin sened tenkidine metne oranla daha çok önem verdiği yönündeki iddiası, *haber* ve *güvenilirlik* arasındaki bağlantıyı göz ardı ettiğine işaret eder. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun iç yüzünü araştırın."¹¹² buyurarak haber ile bunu getiren kimsenin güvenilirliği arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Hadisler ise genel olarak üzerine dinî bilginin bina edildiği haberlerdir. Böyle olunca hadisler hakkındaki bu araştırmalar oldukça önem arz edecektir. Bu sebeple muhaddislerin hadis tenkidine isnad ve ravi araştırmasıyla başlaması yadırganmamalıdır. Ahmed Emîn'in sened tenkidi hakkındaki bu düşünceleri onun hadis ilminin asıl gayesinin *sahihi metne ulaşma* olduğunu göz ardı ettiğine bir işarettir. Nitekim muhaddisler bu amaçla pek çok kural belirlemiştir. Hatta bazı alimlere göre muhaddislerin sahihi metni tespit için belirledikleri

¹⁰⁸ Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, 46-47.

¹⁰⁹ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 215.

¹¹⁰ Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/130.

¹¹¹ Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/130. Emîn'in bu görüşünde oryantalistlerden etkilendiği açıkça görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Goldziher, *Muslim Studies*, 2/134,140-141; Harald Motzki, "Hadis: Kaynağı ve Gelişimi", çev. Dilek Tekin, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (2002), 106; Leone Caetani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Mahir (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924) 1/88.

¹¹² Hucurât: 49/6.

kurallar sahih sened hakkında belirlenenlerden daha fazladır.¹¹³

Ravi tenkidine yönelik ilk değerlendirmelerin ashab döneminde başladığını belirten Emîn bu değerlendirmelere bir örnek göstermemiştir. Bunun yerine muhaddislerin sened ve ravi tenkidine yoğun bir şekilde ilgi gösterdiklerini teyit etmek üzere Müslim'in İbn Sîrîn'den (öl. 110/729) naklettiği şu söze yer vermiştir: "Önceden isnad sorulmazdı. Fitne¹¹⁴ ortaya çıktığı zaman hadislerin isnadı araştırılmaya başlandı. Ravi ehl-i sünnetten ise hadisi alınmıyor, bidat sahibi ise terk ediliyordu."¹¹⁵ Zikredilen bu rivayet isnadın araştırılmasında gösterilen özene dikkat çekmekte olsa dahi bunun metin tenkidine önem verilmediği veya dahilî tenkidin daha geri planda bırakıldığına delil olarak getirilmesi doğru değildir. Metnin sened değerlendirilmesinden sonra ele alınması önemsenmediği manasına gelmemektedir. Nitekim isnadı sağlam olan bir hadiste ikinci olarak değerlendirilen kısım metnidir.

Emîn, hicri üçüncü asırda muhaddislerin hadisleri inceleme noktasında üstün bir gayret gösterdiklerine dikkat çeker. Ona göre ravi tenkidinde meşhur olan iki isim Yahyâ b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813) ve Abdurrahman b. Mehdî'dir (öl. 198/813). Ayrıca bu asırda sika, zayıf ve müdellis ravilerin müellifler tarafından müstakil eserlerde bir araya getirildiği bilgisine de yer verir.¹¹⁶

Hadis tenkidinde verilecek örneklerin çoğunluğunu sened tenkitlerinin oluşturduğunu belirten Emîn, muhaddislerin her ne kadar bu alanda yoğunlaştıklarına dair bir kanaat oluşmuş olsa da kendilerini tam manasıyla bu alana verdiklerini de düşünmemektedir. Zira ona göre eğer böyle olsaydı hadislerin durumunu ve mevzû olup olmadıklarını daha net ortaya koyabilirlerdi. Hâlbuki milletleri, kabileleri, şahısları ve mekanları öven çok sayıda rivayet uydurulmuş ve bunlar zamanla hadis kitaplarına girmiştir.¹¹⁷ Emîn'in bu düşüncesi de müsteşriklerden etkilendiğini göstermektedir. Zira Batılı araştırmacılar da hadis tenkidinin isnad ve isnadda yer alan ravilerin

¹¹³ Acâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, 255-256.

¹¹⁴ İbn Sîrîn'in "fitne" ile neyi kastettiği açık değildir. Zira bu kavram, İslâm'ın henüz erken sayılabilecek dönemlerinden itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve toplumsal huzuru bozan dinî ve özellikle de siyasi içerikli bütün hadiseler için kullanılmıştır. Bunların hemen tamamının İbn Sîrîn'in yaşadığı dönemle ilgisi kurulabilecek durumdadır. Genel kanaate göre bu kavram ilk kez, Hz. Osman'ın 35/656'daki şehadetine yol açan karışıklıklara izafe edilmiştir (bk. Buhârî, "Meğâzî", 12). Bundan başka Hz. Ali ile Muâviye arasındaki çekişmeler (bk. Buhârî, "Fiten", 10) bunlardan biridir. Fitne kavramı hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Çağrırcı, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 13/156-159.

¹¹⁵ Müslim, *Muqaddime*, 5. Ayrıca bk. Arif Ulu, "'Önceleri İsnaddan Sormazlardı...' Rivayetinin Senedi Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 19-46; Arif Ulu, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2012), 119-166.

¹¹⁶ Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm*, 2/129-130.

¹¹⁷ Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm*, 2/132.

incelenmesinden ibaret olduğunu, metin tenkidinin yapılmadığını söylemişlerdir.¹¹⁸

Görüldüğü üzere Ahmed Emîn sened tenkidi için koyulmuş olan kuralların yetersizliğinden değil, bu konuya muhaddislerin gerektiği gibi yönelmediklerinden şikayet etmektedir. Ona göre ravi ve isnad tenkidindeki problemin temelinde mezhep mensubiyeti yer almaktadır. Sözelimi Sünnî ulema, Şîa'nın büyük bir kısmını cerh ederken, Şîiler de Ehl-i sünnet alimlerine karşı aynı tavrı takınmışlardır. İşte bir grubun cerh ettiği ravinin bir diğer grup mensupları tarafından ta'dîl edilmesinin nedeni mezhep farklılıklarıdır.¹¹⁹

Bu noktada öncelikle belirtmek gerekir ki Emîn cerh ve ta'dîl hususunda verdiği bilgilerin neredeyse tamamını *Müsellemü's-sübût'tan*¹²⁰ almıştır. Eseri şerh eden ve Emîn'in çok sık başvurduğu Leknevî dahi *Müsellemü's-sübût'un* müellifi Bihârî'yi (öl. 1119/1707) eleştirerek bu konuda genelleme yapılamayacağını ifade etmiştir. Neticede Emîn'in konuyu Leknevî gibi değerlendirmemiş olması bazı ilim adamlarını onun hadis ilmi ve ravi münekkitleri hakkında şüphe uyandırma amacı güttüğü fikrine götürmüştür.¹²¹ Fakat bu tenkitler oldukça serttir. Her ne kadar cerh- ta'dîl konusunda Emîn'den beklenen, asıl kaynaklara başvurması olsa da ikincil-üçüncül kaynaklar kullanması onun hadis ilmi ve münekkitler hakkında şüphe uyandırma amacı taşıdığı iddia etmek için yeterli bir delil değildir. Bu husus yalnızca kaynak kullanımında hata yaptığını gösterebilir. Zira onun eserleri incelendiğinde hadisler başta olmak üzere diğer verilerle ilgili de kaynak göstermede eksikliği fark edilir.

Emîn'in sened tenkidinde temel problemlerden biri olarak gördüğü mezhep mensubiyeti meselesine daha geniş açıdan bakmak gerekir. Nitekim ravilerin cerh edilmelerinin sebebi sadece bu mezheplere mensup olmaları değil, bu aidiyet hissinin tetiklediği İslâm prensiplerine aykırı ve bidat sayılan itikadi görüşleridir. Dolayısıyla bu kişiler mezhepleri sebebiyle değil, adil ve güvenilir olmadıkları için cerh edilmişlerdir.¹²²

4.2. Metin Tenkidi

Ahmed Emîn'e göre hadisler incelenirken, muhaddislerin genelde yaptıklarının hilafına, sened tenkidi ile yetinilmeyip muhtevaları açısından da değerlendirme yapılmalıdır. Zira başta fıkıh eserleri olmak üzere farklı kitaplarda Resûlullah'a nispet edilen fakat onun ifade tarzı ve davranışlarıyla uyuşmayan ya da tarihî olaylara aykırı pek çok rivayet vardır.¹²³

¹¹⁸ Motzki, "Hadis: Kaynağı ve Gelişimi", 106.

¹¹⁹ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 217.

¹²⁰ Hintli alim Bihârî'nin (öl. 1119/1707) fıkıh usûlüne dair eseridir. Detaylı bilgi için bk. Ferhat Koca, "Müsellemü's-Sübût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/83-4.

¹²¹ Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ*, 269.

¹²² Benzer mülahazalar için bk. Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ*, 267.

¹²³ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 217.

Emîn'in bu iddiası yersizdir. Zira muhaddisler rivayet metinlerinin fasih Arapça'ya uygun olmasından tarihî verilerle örtüşmesine, Kur'ân ve sünnet ile uyumundan akli ilkelerle çelişmemesine kadar pek çok noktada değerlendirmelerde bulunmuşlardır.¹²⁴ Bunun yanı sıra sahih hadisin tarifinde yer alan şâz ve illet tabirlerinin senedi ilgilendirdiği kadar metinle de alakalı olduğu hatırlanmalıdır. Ahmed Emîn'in bu konudaki düşünceleri; hadis ıstılahları ve usûlü kitaplarında kolayca bulabileceği bilgileri temel kaynak kullanımı probleminden dolayı göremediğini ve bazı ön yargılarla hareket ettiğini düşündürmektedir.

Emîn'e göre metin tenkidinin ravi ve sened tenkidine oranı onda bir civarlarındadır. Bununla birlikte o, metin ve muhteva tenkidine dair örneklerin sahabe devrinde başladığını da kabul eder. Ancak bu konuda verdiği örnekleri daha ziyade Ebû Hüreyre rivayetlerinden seçmesi dikkat çekicidir.¹²⁵

Yaptığı tüm değerlendirmelerinden Emîn'in hadislerin öncelikle Kur'ân olmak üzere akıl, müşahade, tarih ve tecrübe gibi verilere arz edilmesi gerektiğine inandığı açıkça görülmektedir. Onun bu yaklaşımı teoride doğru gözükmektedir. Fakat bir yandan Resûlullah'ı sıradan bir insan, ondan nakledilen rivayetleri ise sıradan birinin sözleri gibi değerlendirdiğine işaret eder. Hâlbuki hadisler Hz. Peygamber'in vahiy alan bir insan olduğu gerçeği akıldan çıkartılmadan değerlendirilmelidir.

Emîn'in verdiği şu örnekle hadislerin sıhhatini belirlemede Kur'ân'a arza önemli bir yer verdiği daha net görülebilir. Fâtıma bnt. Kays'ın (öl. 54/674), eşi tarafından bâin talakla boşandığında "Allah Resûlü benim için mesken ve nafakaya hükmetmedi. Aksine iddetimi İbn Ümmi Mektûm'un (öl. ?) evinde beklememi, zira onun âmâ olduğunu söyledi."¹²⁶ yönünde naklettiği hadisine Hz. Aişe ve Hz. Ömer tarafından itiraz edilmesini Ahmed Emîn bu hususta delil olarak göstermiştir. Nitekim Hz. Aişe Fâtıma'ya "Allah'tan korkmaz mısın?" diye sitem ederken Hz. Ömer "Doğru mu yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadın yüzünden Allah'ın Kitâb'ını ve Resûlullah'ın sünnetini terk edemeyiz; ezberledi mi unuttu mu belli değil!" şeklinde tepki göstermiştir.¹²⁷

Bu örnekte öncelikle Ahmed Emîn'in kaynak kullanım hatasından bahsetmek gerekir. Nitekim o, Fâtıma bnt. Kays rivayetinin kaynağı olarak Nevevî'nin *Şahîh-i Müslim şerhine*¹²⁸ ve Bihârî'nin *Müsellemü's-sübût* isimli fıkıh usûlü kitabına atıfta bulunmuştur. Bu kitaplar temel hadis eseri olmadığından kaynak olarak gösterilmesi bir usûl hatasıdır. Ayrıca benzer rivayetler Buhârî ve Müslim başta olmak üzere meşhur

¹²⁴ Nitekim Sibâî, bu konuda on beş madde saymakta ve bunların, Ahmed Emîn'in "yetersiz" olduğunu iddia ettiği araştırma yönlerine has kılındığını söylemektedir. Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtühâ*, 271-272; Benzer görüşler için bk. Ebû Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünne*, 30-31.

¹²⁵ Örnekler için bk. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 216.

¹²⁶ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Mısır: Matbaatü'l-Mısrıyye bi'l-Ezher, 1347/1929), 10/94-97.

¹²⁷ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 216-17.

¹²⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 10/94-97.

hadis eserlerinde yer almaktadır. Buna rağmen söz konusu eserlerdeki rivayetlerin hiçbirinde “Doğru mu yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadın.” ibaresi yer almaz.¹²⁹ Bilakis hadis eserlerindeki vurgu “Ezberledi mi yoksa unuttu mu bilemeyiz.”¹³⁰ veya “Belki de unutmuştur.”¹³¹ şeklindedir.

Yukarıdaki örnekteki ikinci önemli husus, Ahmed Emîn'in hadisin Kur'ân ile çeliştiğini düşünmesidir. Nitekim Fâtıma bnt. Kays'ın kendisi için özel olarak söylenen bir hususu tüm kadınlara yönelik genel bir hüküm zannettiğine delalet eden bu rivayetin Hz. Ömer tarafından *toplumda yayılması endişesine* binaen reddedildiğini Kûfeli bazı alimler de ifade etmişlerdir.¹³² Nitekim onlar Talâk suresinin “Eşlerinizi boşadığınız zaman onları evlerinden çıkarmayınız; kendileri de çıksınlar.”¹³³ şeklindeki ayetine dikkat çekmişlerdir. Ancak onların bu vurgusu rivayeti tamamen reddetme şeklinde anlaşılmıştır. Hz. Aişe'nin tepkisi de aynı minvaldedir; yani fetvanın genel hüküm olarak anlaşılıp yayılması endişesinden kaynaklanmaktadır.¹³⁴

Emîn hadisin tarihî verilere arz edilmesi gerektiğini savunurken verdiği örneklerle de benzer bir hataya düşmüştür. Nitekim ona göre hadis ilminin tüm inceliklerini bilen ve titiz olan Buhârî bile tarihî verilere arz edildiğinde doğru olmadığı tespit edilecek rivayetleri *Şahîh*'ine almıştır.¹³⁵ O, şu rivayeti iddiasına delil olarak göstermiştir: “Yüz yıl sonra yeryüzünde nefes alan hiç kimse kalmayacaktır.” (لا يبقى على الأرض (بعد مائة سنة نفس منقوسة). Öncelikle belirtmek gerekir ki bu lafız *Şahîh-i Müslim*'de değil Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'ında bab başlığı olarak yer almaktadır.¹³⁶ Rivayetin Buhârî'deki lafzı ise şöyledir: “...أَرَأَيْتُمْ لَيْتَكُمْ هَذِهِ! فَإِنَّ رَأْسَ مَائَةٍ لَا يَبْقَى مِنْهُ هُوَ الْيَوْمَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ...” (Şu geceniz var ya! Yüz yılın başında bugün olanlardan hiç kimse hayatta kalmayacaktır.).¹³⁷ Yine kaynak gösterme yanlışlığına düşen Emîn bu tavrından dolayı rivayetin tam hâlini görmemiş, buna dayalı olarak da rivayet hakkında yanlış bir yorumlamaya gidip kendisi tenkit edilir duruma düşmüştür. Hâlbuki rivayetin diğer tariklerindeki lafızlar birbirini açıklar niteliktedir.¹³⁸ Emîn diğer tariklere bakmış olsa Resûlullah'ın bu sözünü *orada bulunanları* kastettiğini anlayabilirdi. Nitekim bu hadis varit olduktan bir asır sonra o dönemden hiç kimse kalmamış ve Ebü't-Tufeil

¹²⁹ Hadisin farklı lafzının şerhte geçtiğini görmekteyiz. Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ bi Şerhi Muvatta'*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 5/386.

¹³⁰ Buhârî, “Talâk”, 39, Müslim, “Talâk”, 44.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/415.

¹³² Kûfe'nin meşhur fıkıh ve hadis alimi el-Esved b. Yezîd'in (öl. 75/694), Âmir eş-Şa'bî (öl.104/722) ile bu konuyu tartışması hususunda bk. Müslim, “Talâk”, 6.

¹³³ Talâk 65/1.

¹³⁴ Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtühâ*, 265-266.

¹³⁵ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 218.

¹³⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 1/347.

¹³⁷ Buhârî, “İlim”, 41.

¹³⁸ Aynı hadisin diğer rivayetleri için bk. Buhârî, “Mevâkitü'ş-şalât”, 40.

110/728 yılında vefat eden son sahâbi olarak kayıtlara geçmiştir.¹³⁹ Bazı alimler ise bu hadisi Resûlullah'ın mucizelerinden biri olarak değerlendirmiş; *ömürlerinin geç- miştekiler kadar uzun olmayacağına dair ashâba yapılan bir uyarı* olarak algılamışlardır.¹⁴⁰

Ahmed Emîn yine Buhârî'de yer alan acve hurması ile ilgili bir rivayeti misal verip bu defa tecrübe ile çeliştiği gerekçesiyle hadise itiraz eder.¹⁴¹ Rivayet şöyledir: “Her kim sabahları acve hurmasından yedi tane yerse, akşama kadar zehir ve sihir kendisine zarar vermez.” (من اصطبح كل يوم سبع تمرات عجوّة لم يضره سم ولا سحر ذلك اليوم إلى الليل).¹⁴² Bu hadis Buhârî dışında Müslim, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler tarafından da nakledilmiştir.¹⁴³ Bazı alimler rivayetin farklı tariklerine bakıldığında söz konusu faydanın Medine’de yetişen hurmalara hasredildiğinin görülebileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁴ Nitekim Hz. Aişe de “Bu acvetü’l-âliye şifadır.” şeklindeki rivayeti ile bu yaklaşımı desteklemektedir.¹⁴⁵ Buna göre Allah’ın hurmanın bir cinsine şifa kaynağı olma niteliği vermesi yadrganacak bir durum değildir. Kaldı ki bu rivayet özelinde tıbbi verilerin de hadisi desteklediği görülmektedir.¹⁴⁶ Ayrıca hadis tenkidinde ret aracı olarak tecrübe gibi belli tanım ve çerçevesi olmayan bir verinin kullanılması da tartışmaya açıktır. Tıbbın ve tecrübenin her geçen gün geliştiğini ve elde edilen verilerin zamanla değişebileceğini hatırd tutarak hareket etmek gerekir. Emîn’in tüm bunları göz ardı ederek rivayetin tecrübe ile çeliştiğini öne sürmesinin hatalı bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Ahmed Emîn hadis metinlerinin varit olduğu ortamın şartlarına uyup uymadığı hususunun araştırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak ona göre muhaddisler böyle bir incelemede bulunmadıkları ve siyasi sebepleri gözardı ettikleri için rivayetlerin uydurmalarla bağlantısını tespit edememişlerdir.¹⁴⁷ Görüşünü desteklemek üzere İbn Haldûn’un (öl. 808/1406) Ebû Hanîfe ile ilgili “O, insan tabiatıyla çelişen

¹³⁹ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 3/131.

¹⁴⁰ Bu konuda geniş bilgi için bk. Acâc el-Hatîb, *es-Sünne kıble't-tedvîn*, 257; Ebû Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünne*, 187.

¹⁴¹ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 218.

¹⁴² Buhârî, “Tıbb”, 56. Hadisle ilgili detaylı bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/239; Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *‘Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), 21/432. Emîn bazı rivayetlerde ikincil başvuru kaynaklarını gösterirken bunun gibi bazı hadislerde ise sadece mesela Buhârî’de geçtiğini söylemekle yetinmiştir.

¹⁴³ Müslim, “el-Eşribe”, 154; Ebû Davûd, “Tıbb”, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/168.

¹⁴⁴ Ebû Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünne*, 183.

¹⁴⁵ Müslim, “el-Eşribe”, 155.

¹⁴⁶ Hurmanın faydaları ile ilgili bk. Zekeriya Aktürk - Mehmet Işık, “Besin Değeri ve Sağlık Açısından Hurma”, *Konuralp Tıp Dergisi* 3 (2013), 62-68.

¹⁴⁷ Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/131.

rivayetleri zayıf kabul ederdi.”¹⁴⁸ sözüne yer vermiştir. Ona göre Ebû Hanîfe bir metnin hadis olarak nakledilmesini yeterli görmeyip toplumsal yapıya ve insan tabiatına uygun olup olmadığının da araştırılmasına dikkat çekmiştir.¹⁴⁹ Emîn bu yaklaşımını İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den naklettiği şu rivayetle teyit etmek ister: “Kim av veya çoban köpeği dışında bir köpek satın alırsa, onun ecrinden her gün iki kıratlık eksilme olur.” (من اقتنى كلبا إلا كلبا صيد أو ماشية إنتقص من أجره في كل يوم قيراطان).¹⁵⁰ Rivayetin devamında o anda mecliste bulunanların Ebû Hüreyre'nin bu hadisi *bahçe köpeği* ekiyle naklettiğini söyledikleri, İbn Ömer'in ise “Çünkü Ebû Hüreyre ziraatçıdır.” şeklinde cevap verdiğini belirtmiştir.¹⁵¹ Ahmed Emîn İbn Ömer'in bu ifadesini *sosyal ortamın kişinin hadis bilgisine etkisi* konusunda ince bir tenkit olarak yorumlamıştır.¹⁵²

Daha önce örnek gösterdiği rivayetlerde olduğu gibi Emîn bu hadiste de kaynak kullanım hatası yapmıştır. Zira rivayet *Şahîhâyn* ve *Muvaţta'a* gibi hadis ilminin klasik ve temel kaynaklarında geçmesine rağmen¹⁵³ o, Nevevî'nin *Müslim* şerhi *Minhâc*'ı kaynak göstermeyi tercih etmiştir. Bunun yanı sıra Ebû Hüreyre *ziraat köpeği* lafzında teferrüd etmemiş, sahabilerden Süfyân b. Ebû Züheyr (öl. ?) tarafından da rivayet bu ek ile nakledilmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca İbn Ömer'in Ebû Hüreyre için söylediği “Çünkü Ebû Hüreyre ziraatçıdır.” ifadesinin Emîn'in anladığı gibi Ebû Hüreyre'ye ve rivayetine karşı bir tenkit olarak anlaşılmasının önüne geçmek için Nevevî uyarıda bulunmuştur. Nitekim Nevevî'ye göre İbn Ömer bu sözü Ebû Hüreyre hakkında şüpheye düşürmek için değil, onun tarla sahibi olmasından dolayı bu hadisi daha iyi ezberleyip naklettiğine işaret etmek üzere söylemiştir.¹⁵⁵ Ahmed Emîn'in bu rivayeti Nevevî'den aktarıp da hadis hakkındaki yorumunu görmemesi veya göz ardı etmesi oldukça dikkat çekicidir. Onun bu tavrı bazı alimler tarafından Nevevî'nin sözlerini anlayamadığı ya da muhaddislerin konu ile ilgili eserlerini okumayarak Goldziher gibi müsteşriklerin değerlendirmelerini, Müslüman ilim adamlarının görüşlerine tercih edip daha değerli saydığı yorumlarının yapılmasına sebep olmuştur.¹⁵⁶ Bunun yanı sıra muhaddislerin hadislerin varit olduğu içtimai şartları değerlendirmedikleri ve bu sebeple mevzû rivayetleri tespit etmede eksik kaldıkları iddiası da kendisi hakkında, muhaddislerin bidat ve heva sahibi kimselerin rivayetlerini muteber saymama yönündeki prensiplerini ve uydurma haberlere dair eserlerini bilmediği tenkitlerine neden olmuştur.¹⁵⁷

¹⁴⁸ İbn Haldun, *Muqaddime*, 183.

¹⁴⁹ Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/131.

¹⁵⁰ Buhârî, “Muzâra'a”, 3; “ez-Zebâ'ih ve's-şayd”, 6; Müslim, “Musâkât ve'l-muzâra'a”, 10.

¹⁵¹ Nevevî, *el-Minhâc*, 10/235.

¹⁵² Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, 2/130-132.

¹⁵³ İmam Mâlik, “Câmi”, 11; Buhârî, “Muzâra'a”, 3; “ez-Zebâ'ih ve's-şayd”, 6; Müslim, “Musâkât ve'l-muzâra'a”, 55.

¹⁵⁴ Buhârî, “Bed'ül-halk”, 16; Nesâî, “Şayd”, 12; İbn Mâce, “Şayd”, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/219.

¹⁵⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, 10/236.

¹⁵⁶ Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtühâ*, 288; Ebû Şehbe, *Difa' 'ani's-sünne*, 267.

¹⁵⁷ Ebû Şehbe, *Difa' 'ani's-sünne*, 266-267.

Ahmed Emîn'in titiz ve derin bir çalışma olarak teklifte bulunduğu metin tenkidi metodu hadis alimleri tarafından ortaya konulan yaklaşımın benzerinden ibarettir. Yeni bir öneri gibi sunduğu metin tenkidi yaklaşımında muhaddislerin çalışmalarını göz ardı ederek bazı müsteşrikleri¹⁵⁸ izlemesi Emîn'in kendisine seçtiği yol göstericiler hakkında bir ipucu vermekte ve konuyu tenkit edilebilir kılmaktadır.

Sonuç

Fransız ve İngiliz işgalinin etkilerinin devam ettiği bir zaman diliminde yaşamını sürdüren Emîn çocukluğunda İslâmi değerler doğrultusunda yetiştirilmesine rağmen zamanla girdiği ortamlar ve sosyal çevresinin değişmesiyle Batı kültürüne fazlaca yaklaşmış görünmektedir. 19. yüzyıl nasıl Mısır için Batılılaşmak ya da geleneklerine sahip çıkmak arasında gelgitlerin yaşandığı bir dönemse, aynı şekilde ömrünü bu zaman diliminde geçiren Emîn için de hayatının her alanında iki farklı dünya arasında kalmışlık sezilmektedir. Nitekim o, kendini Avrupalılaştırma fikrine karşı olan gruplar içinde bulsa da diğer yandan belki de fark etmeden Batı'ya hayranlık duyanların yanında yer almıştır. Bu hâli onun hem zihin dünyasını hem de İslâmi ilimlere bakışını etkilemiştir.

Hayatının çeşitli alanlarında farklı iki dünya arasında kalmışlığın izlerine rastlandığı gibi hadis ilmiyle ilgili düşüncelerinde de bu ikilem kendini göstermiştir. Nitekim o, hadisin tanımı ve değeri hakkında muhaddislerin tariflerine benzer ifadeler kullanmıştır. Fakat hadis tarihi ile ilgili bilgiler vermeye başladığında klasik bakış açısını bir kenara bırakarak "ikinci" kimliğini açığa çıkarmıştır. Zira onun sahabenin adaleti hususunu tartışmaya açarak onlardan bazılarının bu konuda tenkide tabi tutulabileceğini ileri sürmesi bunun en açık göstergesidir. Benzer iddialarını hadis tedvini konusunda da sürdürmüştür. Ona göre hadislerin tedvini ile ilgili ilk çabalar ancak hicri ikinci asırda başlayabilmiştir.

Emîn'in "ikinci" yönü hadis tenkidi konusunda daha net açığa çıkmıştır. Sened ve metin tenkidine yönelik bazı itirazlarda bulunan Emîn'e göre muhaddisler sened tenkidine metne oranla daha çok önem göstermiştir. Buna rağmen onlar sened tenkidinde de tam bir başarı elde edememişlerdir. Emîn asıl tenkitlerini ise metin üzerinde yoğunlaştırmıştır. O, muhaddislerin senedlerle ve ravi tenkidi ile meşgul olurken hadis metinlerini Kur'ân'a, akla, tarihî verilere ve tecrübeye arz etmeyi ihmal ettikleri görüşündedir. Emîn'e göre hadis alimlerinin bu tutumu uydurma rivayetlerin en meşhur hadis kaynaklarına girmesine sebep olmuştur. Ancak Emîn'in metin tenkidinde bulunduğu Buhârî hadislerini bile asıl kaynaktan değil de şerh veya fıkıh usûlü kaynaklarına atıfla eserlerine alması ciddi bir kaynak kullanım hatası yaptığını göstermektedir.

Hadisler konusundaki yaklaşımı bütüncül bakış açısıyla ele alındığında görülür ki

¹⁵⁸ Goldziher, *Muslim Studies*, 140-141.

Emîn hadisleri, temel kaynakları tetkik ederek tenkit etmemiş, büyük oranda müsteşriklerin görüşlerini takip ederek ve tahlil etmeksizin kanaatini bildirmiştir. Hâlbuki hadis ilimleri hususundaki zengin literatürü incelemiş olsaydı görüşleri bu kadar taraflı olmayabilirdi. Bu şekilde bir ön okuma yapmaması sebebiyle onun bazı tenkitleri, muhaddislerin önceden cevap verdiği, Ehl-i sünnet dışında kalan çeşitli mezheplerin savundukları görüşlerden çok da farklı görülmemektedir. Bu tenkit ve değerlendirmelerin bir kısmı da bazı müsteşrikleriyle birebir aynıdır. Böyle yerlerde kaynak gösterme alışkanlığında olmadığı için de, bu tenkitler ilk defa onun tarafından söyleniyormuş izlenimi uyandırmaktadır. Netice itibarıyla Ahmed Emîn hadis ilmi hususunda her ne kadar temel kaynaklara rahat ulaşabilecek bir konumda olsa da, içinde bulunduğu sosyal ortam ve müsteşriklere duyduğu ilgi sebebiyle onun belki de fark etmeden etkisinde kaldığı Batılı araştırmacıların izinden giderek hadisleri onların penceresinden değerlendirmeye aldığı söylenebilir.

Kaynakça

- Acâc el-Hatîb, Muhammed. *es-Sünne kable't-tedvîn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2. Basım, 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - İbrâhim ez-Zeybek. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999.
- Akgün, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Aktürk, Zekeriya - Işık, Mehmet. "Besin Değeri ve Sağlık Açısından Hurma". *Konuralp Tıp Dergisi* 3 (2013), 62-68.
- Akyüz, Hüseyin. "Ebu Reyve'nin Tevessül Hadisi Konusundaki Görüşlerinin Tahlihi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/ 3 (2011), 35-72.
- Aşıkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (2005), 5-26.
- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şaḥîḥi'l-Buḥârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef. *el-Müntekâ bi şerhi'l-Muvaṭṭa'*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhamed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-şâḥiḥ*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1419/1999.
- Caetani, Leone. *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Mahir. 10 Cilt. İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- Cragg, Kenneth. "Then and Now in Egypt: The Reflections of Ahmad Amin 1886-1954". *Middle East Journal*, 9/1 (1955). 28-40.
- Çağrı, Mustafa. "Fitne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çakan, İ. Lütfi. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 32. Basım, 2013.
- Çam, Süleyman. "Ahmed Emîn b. İbrahim et-Tabbâh'ın Fecru'l-İslâm Eseri Bağlamında Mezheplere İlişkin Görüşleri". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2020), 268-286.
- Demircan, Adnan. "Ahmed Emin (Hayatı, Eserleri ve Bazı Görüşleri)". *Doğu Araştırmaları: Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi = A Journal of Oriental Studies* 1/1 (2008), 99-114.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Salih b. Abdülazîz Âlü's-

- Şeyh. Riyad: Dârü's-Selâm, 1420/1999.
- Ebû Şehbe, Muhammed. *Difâ' 'ani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikin ve'l-küttâbi'l-mu'âşirîn*. nşr. Ebû Huzeyfe Şerif Hicâzî. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1409/1989.
- Emîn, Ahmed. *Đuħa'l-İslâm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 10. Basım, 1373/1954.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 10. Basım, 1389/1969.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*. çev. Ahmed Serdaroglu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1396/1976.
- Emîn, Ahmed. *Ĥayâtî*. Kahire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1369/1950.
- Emîn, Ahmed. *Zuħru'l-İslâm*. Kahire: Şeriketi Nevâbihi'l-Fikr, 1430/2009.
- Erul, Bünyamin. "Sahabe Döneminde "Tekzib" Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti: Rivayetlerdeki Tekzib İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 455-489.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *el-Müstaşfâ fi 'ilmi'l-uşûl*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. çev. C. R. Barber - S. M. Stern. 2 Cilt. Chicago: Aldine - Atherton, 1971.
- Guillaume, Alfred. *The Traditions of Islam*. Salem - New Hampshire: Ayer Company Publishers INC, 1987.
- Gül, Mutlu - Kahraman, Hüseyin. "Hz. Ebû Bekir ve Hz. 'Umer'in Hadis Tedvinine Bakışları İle İlgili Rivayetlerin Tahlili". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (2015), 137-156.
- Güler, Zekeriya. "Ebû Reyve'nin 'Advâ Ale's-Sünne en-Nebeviyye Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 4 (1991), 187-201.
- Hamza, Muhammed Abdürrezzâk. *Zulümâtü Ebî Reyve emâme Eğvâ'i's-sünneti'l-Muħammediyye*. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1378/1918.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Takyîdü'l-ilm*. thk. Yusuf el-İş. Beyrut: Dâru İhyâ'i's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî. *Câmî'u beyâni'l-ilm ve fağlihî ve mâ yenbağî fi rivâyetihî ve ĥamlihî*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân - Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali. *el-Mevđû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi Şerhi Şahîhi'l-Buħârî*. thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife,

1379/1960.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Dâiretü'l-Ma'rifeti'n-Nizâmiyye. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, 1406/1986.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî. *Muḳaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş. 2 Cilt. Şam: Dâru'l-Belhî, 1425/2004.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlu muḫtelifi'l-ḥadîs*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1393/1972.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhamed Fuad Abdülbâkî. Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Itr, Nureddin. *Menhecü'n-naḳd fi 'ulûmi'l-ḥadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1418/1997.

Kahraman, Hüseyin. "Fikhî Hadislerin Değerlendirilmesi ve Rivayet Değeri Bağlamında "Mevhûbe Hadisi"nin Tahric ve Tenkidi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 167-182.

Kandemir, Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: İFAV Yayınları, 8. Basım, 2014.

Kanarya, Bayram. "Ebû Reyve'nin Bazı Temel Hadis Meseleleri ile İlgili İddialarına İbn Yahya'nın Verdiği Cevaplar". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (DÜSBED)* 8/16 (2016), 150-171.

Karbela, Nevin. "Hayâtî Adlı Eserine Göre Ahmed Emin". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2003), 125-138.

Karbela, Nevin. "Ahmed Emin'in Mektuplarındaki Önemli Temalar". *Şarkiyat Mecmuası* 13/2 (2008), 57-71.

Karataş, Mustafa. *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.

Karataş, Mustafa. "Hadis Sayım Metodlarının Hadislerin Sayımına Etkisi". *İLAM Araştırma Dergisi* 3/2 (1998), 51-72.

Kaçar, H. İbrahim. "Mısırlı Fikir Adamı Ahmed Emin'e Göre 1928 İstanbul'u". *İstanbul Araştırmaları* 2 (1997), 173-187.

Kılıç, Hulusi. "Ahmed Emîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/62-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Koca, Ferhat. "Müsellemü's-Sübût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/83-84. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

- Köktaş, Yavuz. "İbn Haldun'un *Mukaddime* Adlı Eserinde Hadis İlimleri ve Hadis-Sosyoloji İlişkisi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 299-343.
- Kuzudışlı, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî. *el-Muvaţta'*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatif. Kahire: el-Meclisü'l-Â'lâ li'ş-Şü'ûni'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1414/1994.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî. *el-Muvaţta'*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mazyad, A. Mahmud Husain. *Ahmad Amin (Cairo 1886-1954) Advocate of Social and Literary Reform in Egypt*. Leiden: Brill, 1963.
- Motzki, Harald. "Hadis: Kaynağı ve Gelişimi". çev. Dilek Tekin. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (2002), 103-140.
- Muallimî, Abdurrahman b. Yahyâ. *el-Envârü'l-kâşife limâ fi Kitâbi Eğvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-tağlil ve'l-mücâzeze*. Beyrut: el-Matba'atü's-Selefiyye, 1378.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *el-Câmi'u's-şahîh*. Beyrut: Dâru Kurtuba, 2. Basım, 1430/2009.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Ebû Tâhir Zübeyr Ali Zâ'î. Riyad: Dârü's-Selâm, 1430/2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Mısriyye bi'l-Ezher, 1347/1929.
- Özafşar, Mehmet Emin - Görmez, Mehmet. "Ebu Reyve ve Kitabı Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5/1 (1991), 63-72.
- Schacht, Joseph. "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi". çev. İshak Emin Aktepe. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 142-144.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Otto Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1396/1976.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ahmed Ömer Hâşim. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 2006.
- Şahin, Hacer. *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Halife Mansûr'un Tedvin Emri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Nallino". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/349. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdi. *Şerhu Müşkili'l-âşâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-şâhih (es-Sünen)*. thk. Salih b. Abdülazîz Âlü's-Şeyh. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Tüveycirî, Abdullah b. Hammûd b. Abdurrahman. *er-Reddü'l-ķavîm 'ale'l-mücrimi'l-eşîm*. Riyad: Metâbi'u Bahri'l-Ulûm, 1403/1982.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012), 119-166.
- Ulu, Arif. "'Önceleri İsnaddan Sormazlardı...' Rivayetinin Senedi Üzerine Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 19-46.
- Yazıcı, Hüseyin. "Mısırlı Tarihçi ve Yazar Ahmed Emîn'in (1878-1954) İstanbul Anıları". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2001), 16-29.
- Yıldırım, Enbiya. "Hadislerin Manayla Rivayeti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1996), 279-314.
- Yıldız, Halil İbrahim. *Muhammed Tevfik Sıdkı'nın Hadis ve Sünnet Anlayışı*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yılmaz, Hacı. "Bir Reformist Olarak Ahmed Emin'in Edebiyatla İlgili Görüşleri". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27/2 (2008), 33-48.
- Yılmaz, Hacı. "Reformist Olarak Ahmed Emin'in Toplum ile İlgili Görüşleri". *Ekev Akademi Dergisi* 40 (2009), 337-348.
- Yüce, Nuri. "Brockelmann". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Kaynaklarının Güvenilirliği Hakkında Oryantalist İddialar ve Eleştirisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Determination and Evaluation of the Ḥadīth Understanding of the Egyptian Thinker Aḥmad Amīn

Extended Summary

Aḥmad Amīn grew up in an environment where the French and British occupation ended in Egypt, but the effects of western culture were experienced. Amīn, interested in science from an early age, had a successful student life. After graduation, he worked as a teacher, as a judge, and later in his life, he served as a professor and dean at the university. Amīn, attaching particular importance to attend the conferences of orientalists from various universities since his student days, stated that he learned a lot about research methods from his orientalist friends with whom he worked at the faculty. He wrote the *Fajr al-Islām* series to apply these methods he learned. Although Amīn is generally known for these works, his articles in different magazines also revealed his interest in literature. The fact that Amīn, who held various positions abroad, attended the conferences of the orientalists in the places he went, shows that he followed their research closely.

Amīn, who divided special sections on Islamic sciences in his works called *Fajr al-Islām*, *Ḍuḥā al-Islām* and *Zuhr al-Islām*, in which he deals with the history and civilization of Islam, made criticisms on some issues as well as information about ḥadīth methodology and history in the parts where he included ḥadīth science. When his evaluations are examined, it is seen that there are objections to the basic issues of the science of ḥadīth, to which the ḥadīth scholars have given various answers since the first periods. When looking at the last period, the objections of scholars such as Sayyid Şālīḥ Abū Bakr (d. ?), Muḥammad Tawfīq Şıdkī and Maḥmūd Abū Rayya are similar to the criticisms of Aḥmad Amīn. For this reason, it is inevitable that there will be similarity in the answers given by the hadith scholars to these names. In this article, the objections of scholars such as ‘Abd al-Raḥmān b. Yaḥyā al-Mu‘allimī (d. 1966), Muḥammad ‘Abd al-Razzāq Ḥamza (d. 1972), Abū ‘Abd Allāh Ḥammūd al-Tuwayjirī (d. 1992), Muḥammad Muşṭafā al-A‘zamī (d. 2017), Muḥammad ‘Ajāj al-Khaṭīb (d. 2021), Muḥammad Abū Shahba and particularly Muşṭafā al-Sibā‘ī (d. 1964) will be taken as reference. Based on these references, Amīn’s views and criticisms on the science of ḥadīth in the above-mentioned Works will be evaluated and also some objections will be propounded.

Apart from having the same opinion with the ḥadīth scholars on the basic issues of ḥadīth science, it has been determined that Amīn thought differently from other ḥadīth scholars on some issues such as whether the ḥadīths were written in the time of the Prophet and the justice of the Companions. However, Amīn, despite his critical approach, said that ḥadīth is the second source of Islam after the Qur’ān, and that the words and actions of the Prophet have meanings such as tabyīn, taqyīd and takhşīş on the succinct, absolute and general verses of the Qur’ān.

Aḥmad Amīn examined in detail the topic of fabricated ḥadīths in his works, and while determining the factors that led to fabrication of ḥadīth, he mostly followed

the thoughts of the ḥadīths and expressed different views on some issues. For example, he thought that ḥadīth fabrication started at the time of the Prophet and presented his evidence in this direction. Many such claims can be found in his works.

Amīn gave extensive coverage to the compilation of ḥadīths, examined the issue in detail by dividing it into centuries. According to him, in the first century, no caliph made an official effort regarding the compilation of ḥadīths. He stated that ‘Umar ibn al-Khaṭṭāb thought about the compilation of ḥadīths in his own time, but gave up on this idea because of the fear that it would interfere with the Qur’ān. However, in the first century, he defended the idea that the leaders of the Companions should put the ḥadīths together, despite the obstacles such as the dispersal of the Companions to different regions and the difficulty of transportation conditions. He states that in the narrations stating that ‘Umar b. ‘Abd al-‘Azīz wanted the ḥadīths to be compiled at the end of the first century AH, only the caliph’s order on this issue was included, and there was no information about its consequences. He is of the opinion that studies on codification could only be done in the second century. The fact that he never mentions Ibn Shihāb al-Zuhri about the tadwin activity shows that he ignored his famous effort on this subject.

Amīn states that ḥadīth criticism activities were systematically started in the third century AH by ḥadīth scholars as a result of the increase in ḥadīth fabrication. He is of the opinion that in general, ḥadīth critics divide ḥadīth criticism into two as sanad and text criticism, but they attach more importance to the criticism of the sanad than the criticism of the text. It is understood from this thought of Amīn that he overlooked the fact that the aim of starting the research of ḥadīths with the criticism of the sanad was to reach the authentic text. Because the ḥadīth scholars determined many rules for text criticism, and even according to some scholars, the number of these rules exceeded those determined for text criticism. Amīn, who dates the beginning of his criticism of the narrators to the period of the Companions, did not give any examples in this regard, but rather cited some narrations that would prove that the ḥadīths showed great interest in the criticism of the sanad. He pointed out that the ḥadīths made a great effort to study the ḥadīths in the third century AH and drew attention to the fact that in this century strong and weak narrators were collected in separate works. According to Amīn, although most of the ḥadīth criticism examples are of ḥadīth criticism, although the ḥadīths concentrated on this area, they could not give their due. For this reason, he stated that they could not distinguish the subjects from the authentic ḥadīths and that there were many fabricated narrations on different subjects.

Contrary to what the muḥaddith generally do, he does not suffice with the criticism of the ḥadīth in his work on the ḥadīth. Instead, he states that they should also make content criticism. Amīn also draws attention to the fact that there are many narrations attributed to the Prophet in some works in different fields, but neither his style of expression nor historical data. However, from these statements of Amīn, it is seen that he overlooked the fine examinations made by the ḥadīths on the

narration texts. Because the ḥadīth scholars evaluated the texts in many ways, such as their compatibility with the Qurʾān and the Sunnah, and not contradicting historical data and rational principles. But Amīn made proposals himself as if these methods had never been applied by the ḥadīth scholars. As a result, it is seen that Amīn, who was felt to be between two worldviews in every aspect of his life, took the statements of the ḥadīth scholars as a basis in some cases while evaluating the ḥadīths, and followed the ideas of the orientalist in some issues.

Keywords: Ḥadith, Criticisms of Ḥadith, Aḥmad Amīn, *Fajr al Islām*, Orientalist.